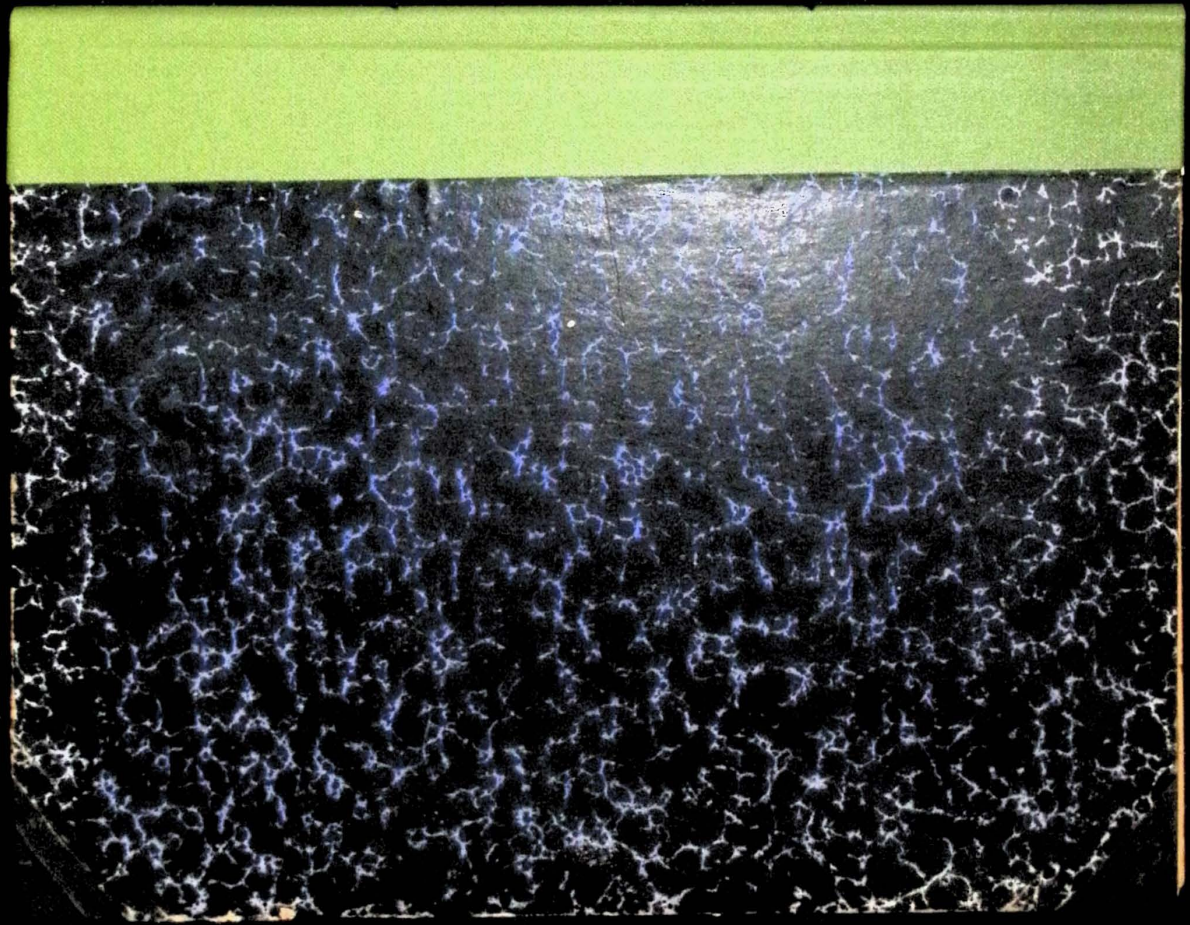

DD:-93

Pp 383.550

6

65

E 766
KSATRIAN
BANDOENG
INSTITUUT

Dit boek is in goede conditie
Verzoek het niet om. Het kan je f 0.30 kosten,
als het beschadigd terugkomt. Maak het niet vuil
dat zou je f 0.05 kosten.
Het Ksatrian Instituut.

HOOFDSTUK XV.

Allereerste Pogingen tot Vestiging van het Monopolie

Na al het voorgaande is het duidelijk, dat wij op het spoor der eerste aanrakingen tusschen de nederlandsche kooplieden en de indische producenten enkel commercieele relaties zullen aantreffen. Voor politieke betrekkingen was nog geen gedachte en nog geen blik. Wanneer burgerlijke geschiedschrijvers zooals Mill, gelijk wij hiervoor zagen, betoogen hoe zeer de hollandsche kolonisatie juist daardoor van de engelsche en de andere europeesche afweek, dat zij geen politiek beoogde en enkel zich richtte op de verkrijging van de hoogst mogelijke handelswinst, dan is dat voorzeker volkomen waar ten aanzien van de eindresultaten van het geheele bedrijf, maar ten aanzien van de middelen, zou dra de noodzakelijkheid worden ingezien om ook langs staatkundige wegen dat doel te bereiken. Al waren de hollandsche handelaars aanvankelijk afkeerig van staatkundige bemoeiingen en intrigen, ondanks hen zelf werden zij gedwongen ook dien weg in te slaan. De omstandigheden waren al weer sterker dan de menschelijke wil en de menschelijke voornemens. De resultaten waren steeds weer andere, dan men zich gedacht had in zijn energiek pogen.

Wij zullen dezen weg leeren kennen. Wanneer wij ons echter tot de allereerste periode van de kolonisatiegeschiedenis bepalen, stuiten wij vóór alles op een bewust ontwijken van de kronkelpaden der staatkunde. Men was steeds bereid om politieke moeilijkheden met indische

volkeren te vermijden. Zoo werd door Balthasar de Moucheron aan admiraal Spilbergh in 1600 de opdracht medegegeven, zoo hij moeilijkheden had in Banten, vandaar te verzeilen. De Moucheron schreef: „Alhier zijn aangekomen twee schepen van de Compagnie van Amsterdam, komende van Banten en geladen hebbende in Bali of Balambangan, waar zij, naar wij begrijpen, de specerijen die zij medebrachten, wonderlijk goedkoop hebben ingekocht en zonder geld hebben gehandeld, maar wat prullen en andere beuzelarij in betaling hebben gegeven. Acht gij het geraden, zoo gij eenige moeilijkheden in Banten mocht vinden, neem dan ook derwaarts koers, in verband met de kleine lading, die gij medevoert". [1]) De kooplieden op de vloot van Van der Haghen dreven ruilhandel op Ambon en betaalden hun lading nagelen met porseleinen voorwerpen. [2]) In 1601 bouwden de Zeeuwen in Atjeh een handelskantoor met uitdrukkelijk beding dat er van politieke inmenging in de landzaken geen sprake zou wezen. En zelfs kan het gezantschap van Atjeh dat naar Prins Maurits werd gezonden geen politiek karakter worden toegedacht. [3]) Uit de allereerste handelsverdragen, met Banten, Grisik, de Molookoe, Patane, Atjeh, Goedzerat, etc. gesloten, is al evenmin iets van politieke bijgedachten te lezen. Hier en daar wordt zelfs uitdrukkelijk gestipuleerd, dat de relaties geen andere dan commercieele zouden zijn. [4]) Telkens stuit men in de geschiedenis dezer periode op het voorkomen van ruilhandel, welke te zonderlinger treft, waar met de chineesche en andere aziatische handelaars geen ruilhandel meer als regel werd gedreven, maar men zich in den geheelen archipel bediende van chineesche, mataramsche, bantensche en soematraansche munt. Veelal werd dan ook niet zoozeer geruild als wel gepoogd door geschenken aanzienlijke en invloedrijke personen gunstig voor zich te stemmen. Vooral in de Molookoe speelden dan wel eens fraaie uniformen en geborduurde staatsiekleeden, porseleinen voorwerpen, spiegels en rood of groen laken een rol. Een enkele maal diende op Java zelfs wel een „ijslandsche waterhond" en een gebloemde admiraalsrok tot ruilobject, althans tot williger stemmen van den djaparaschen sjahbandar. Hier kwam ook bij een wantrouwen van de zijde der indische handelaars in de waarde der nog onbekende nederlandsche munt.

Intusschen, ook nog bij latere aanrakingen werd de politiek gemeden. In het eerste contract, dat de Hollanders met Banten sloten in het laatst der zestiende eeuw was het uitsluitend te doen om: eerlijk handeldrijven. De portugeesche invloed was er aan het verdwijnen en de Banteners hadden geen enkel bezwaar tegen een handelsovereenkomst met wien ook, waar Banten ons nooit anders bekend is geweest uit zijn lange en roemvolle geschiedenis dan als een vrijhandel-staat, die ten slotte zijn bestaan offerde in zijn strijd tegen het monopolie, gedurende twee lange eeuwen. Zelfs in het tweede handelscontract dat met Banten gesloten werd, nu door de Staten Generaal van Holland door tusschenkomst der O. I. C was wederom hoofdzaak de vrije handel voor de nederlandsche handelaars, zelfs met aanzienlijke bevoorrechting boven andere europeesche handelaars. Deze bevoorrechting is verklaarbaar uit de historie. Banten poogde door middel der Hollanders van de Portugeezen en Spanjaarden vrij te komen. Een overeenkomstig verdrag werd in 1610 gesloten met Djakarta, ook reeds, omdat het den Hollanders in Banten al niet meer zoo voor den wind ging als gevolg van hun steeds hooger wordende verlangens. Van bevoorrechting was daarbij in zooverre sprake dat hollandsche waren, aangebracht met hollandsche schepen, evenmin als chineesche waren een invoerrecht zouden hebben te betalen, een privilegie waaraan de Hollanders betrekkelijk weinig hadden, wijl de import van weinig beteekenis was en men voornamelijk kwam voor het innemen van lading. Een tweede verdrag, opgesteld op den 19en januari 1619, ontnam den Hollanders zelfs de geringe voordeelen, ook ten aanzien van hun vestiging binnen

1) Zie *De Jonge*, I. 231.
2) *Idem*, II. 227.
3) *Idem*, 256.
4) *Idem*, I. 282.

Djakarta, onder den indruk van de oneenigheden, welke er tusschen hen en den stadhouder van Djakarta waren ontstaan en waaraan de intrigen der engelsche concurrenten niet vreemd waren.

Ja, tot zoover als de verdragen met Mataram van 24 september 1646 en met Banten van 10 juli 1659 na den oorlog, is een dadelijk spoor van overwegend politiek belang nog niet te vinden, zelfs waar in deze verdragen van grenzen wordt gesproken en van uitlevering van beiderzijdsche justiciabelen. Waar toch zelfs in verscheidene dezer contracten, conventies en verdragen over grondafstand en over grensaanduidingen gehandeld werd, daar was steeds uitsluitend het handelsbelang het beheerschende element. De grondafstand ging daarbij gemeenlijk niet verder dan de uitgestrektheid, noodig voor den bouw van een handelskantoor of een versterkt pakhuis. Bezettingen daarin bleven gewoonlijk beneden de twintig man. En wanneer er dan ook een defensief verbond in embryo tot stand kwam hier en daar, dan was dit niet als politieke agressie door middel der diplomatie te begrijpen, maar als een commercieele verzekering tegen benadeeling door concurrenten, welke men vooral meende te moeten zoeken bij eveneens blanke kooplieden. Zulke verbonden dienden duidelijk niet tot waarborging van het behoud van eenig politiek gezag der Hollanders, maar tot bevestiging van een rustigen handel. Zoo vergunt Amankoerat II, zelfs deze „vriend der Hollanders", door zijn eigen volk veracht, aan de Compagnie wel om te Djapara handel te drijven en om er een blok- en pakhuis te bouwen, maar onder nadrukkelijke stipuleering dat hij hun daarmede slechts een tijdelijke gunst deed toekomen en zij geenzins eenige aanspraak op dien grond zouden kunnen doen gelden. [1])

Evenmin verkregen de hollandsche kooplieden politieke rechten door den steun, aan de Ambonners verstrekt bij de verjaging der portugeesche avonturiers, in het daarvoor gesloten bondgenootschappelijk verdrag. Enkel werd overeengekomen, dat de Hollanders alle van Portugeezen gezuiverde landstreken en steden aan de Ambonners zouden weergeven, dat men voorts over en weer deserteurs naar elkanders gebied zou uitleveren en dat ten slotte een defensief verbond werd gesloten. Dit verdrag werd den 9en augustus 1609 vernieuwd en dient wel als typisch voorbeeld voor andere dergelijke relaties. [2])

Politieke gezagsrechten werden er niet bij bedongen, maar de weg was voorbereid om daarlangs verkrijging van politiek gezag mogelijk te maken. In vorige bladzijden werd uitvoerig geschilderd de afkeerigheid van de amsterdamsche directie om gezag te lande te vestigen en zelfs Coen's kolonisatieplannen werden hoofdzakelijk beïnvloed door den wensch de handelswinsten te doen groeien. De verdragen, die aanvankelijk met andere moluksche volkjes gesloten werden, zooals met Ternate en Batjan, werden al evenzeer aangegaan ter bedinging van handelsvoorrechten [3]). Hier en daar werd een defensief verbond als contraprestatie door de indische partij geeischt, door de hollandsche aangeboden. Van grondafstand was nergens sprake, of hoogstens voor den bouw van een pakhuis, hetgeen moeilijk in onzen zin als grondafstand kan worden beschouwd. Het eerste hollandsche fort dat in Indië werd opgericht, bracht in dezen toestand geen verandering. Dit fort, op Banda in 1600 gebouwd en van 27 man bezetting met vijf kleine stukjes geschut voorzien, was een maatregel tegen de Portugeezen en een gevolg van het door Van der Haghen met de Hitoneezen gesloten handelsverbond, welks hoofddoel was de verkrijging van een nagel-monopolie met de konsekwentie om ter verdediging van dat monopolie de Portugeezen buiten het land te houden [4]). Het volgende jaar werd door Houtman met Ambon een dergelijk contract afgesloten [5]). In februari 1605 zwoer Ambon, naar nederlandsche geschiedschrijvers,

---

1) *De Jonge*, Opkomst, VI, ziv.
2) Zie *Contractenboek der O. I. C.* Rijksarchief I, fol. 13.
3) Zie *Opkomst* enz. III, 104.
4) *idem* II, 227.
5) *idem* 474.

zelfs, trouw aan de Staten-Generaal, een feit waarvan de andere contracteerende partij onmiddellijk een ergerlijk misbruik maakte door de aanstelling van een gouverneur-generaal over Ambon op den 15den maart 1605. Dat hier van grove misleiding te spreken is, blijkt ons, Indiërs, wel voldoende wanneer wij de geschiedenis raadplegen. Het verbond toch had vooropgesteld dat men eerlijk en trouw aan het verdrag zou vasthouden en dat den Hollanders den alleenhandel in nagelen zou worden gelaten. Dit verwerpt reeds geheel en al elke gedachte aan onderwerping. Een onderworpen partij pleegt zulke verdragen niet te sluiten, welke een zelfbestemmingsrecht vooropstellen. Toen men nu echter de argelooze Amboneers er toe had weten te brengen trouw te zweren aan de Staten Generaal, van welker bestaan zij nauw wisten, moest uit den aard der zaak de plechtigheid door hen worden begrepen als een ceremonie ter bekrachtiging van het verbond en als niets anders. Elk beroep op dit trouwzweren aan een buitenlandsche regeering, waaruit dan zoude blijken de opgeving der eigen onafhankelijkheid kan onzerzijds slechts beschouwd worden als een vervalsching van den zin der historie. [1]) Maar zelfs dit begin van de hollandsche overheersching op Ambon brengt geen wijziging in onze beschouwing, dat het aanvankelijk veel minder te doen was om de verkrijging van territoor, dan wel om de bevestiging van toestanden, welke een overwegende handelspositie zouden verzekeren. Het optreden der Compagnie in Malabar, waar een op 11 november 1604 gesloten verbond tegen de Portugeezen in 1607 werd bevestigd, was een herhaling van het gedrag op Ambon, met dit verschil enkel, dat de Compagnie aldaar zelfs toen reeds al niet bij machte was om gebruik te maken van het haar geschonken voorrecht om er aan de kust een versterking te bouwen. [2]) Den 10en augustus 1609 werd bij contract door Banda aan de Hollanders afgestaan het eilandje Neira. Hier was een uitgebreidere grondafstand te boeken. Nog steeds gold officieel deze bevestiging de verzekering van het nagelen-monopolie tegen de Portugeezen. [3]) En Mateliefs oordeel, reeds in 1606 uitgesproken, namelijk dat het al verloren arbeid was wanneer men een soldaat en een koopman in één persoon vereenigd wilde hebben, is een aanwijzing hoe er nog gedacht werd over de eerste pogingen der Compagnie om zich heerschergezag aan te matigen in de havens, waar men verklaarde te komen met het enkele doel handel te drijven. [4])

Het allereerste optreden der Compagnie op Java teekende, ook ten aanzien van het later veroverde Djakarta, de zelfde procedure. Het met den „gouverneur" van Djakarta, mataramsch vasal, op 13 november 1610 afgesloten verdrag verzekerde den Hollanders den alleenhandel met uitsluiting dan van Portugeezen en Spanjaarden; van Engelschen had men nog geen last. De sjahbandar van Djakarta werd aangewezen als arbiter in handelsgeschillen, wederzijdsche onderdanen zouden worden gestraft naar wederzijdsch rechtsgebruik. Tegen betaling zou aan de Hollanders een stuk grond worden aangewezen, waar zij hun „loge" zouden kunnen bouwen. De Hollanders beloofden steun tegen de vijanden van Djakarta, terwijl de bestierder van dit mataramsche gebied steun toezegde bij molest van de Hollanders door andere europeesche handelaars. Geen offensief verbond werd gesloten en den Hollanders werd het betalen der invoerrechten niet kwijtgescholden; althans zou een tol voor het uitoefenen van den handel moeten worden betaald. Meer bevatte dit verdrag niet. Al weder derhalve de zelfde strekking als elders: geen territoor, maar handelsvoorrecht zocht men. [5])

Het gelukte gouverneur-generaal Both zelfs niet om van Djakarta gedaan te krijgen dat den hollandschen kooplieden vergund zou worden een versterkte plaats, nog veel minder een fort te bouwen. [6])

---

1) Zie *Opkomst*, III. 36; Onuitgeg. st. 208—209.
2) *Idem* 33.
3) *Idem* 101.
4) Vgl. *Opkomst*, III. 50.
5) *Idem* 352.
6) *Idem* IV, iv.

Tegenover Mataram was in het geheel geen staatkundig voorrecht te verkrijgen. De soeltans hielden er de hand aan dat de Hollanders het oppergezag van Mataram allerwege zouden erkennen, ook te Batavia, zelfs nog lang, nadat zij zich door misleiding en geweld van Djakarta, de stad, hadden meester gemaakt. [1])

De verdragen met Banten, van 11 october 1596 en van februari 1647, — het laatste derhalve in een oogenblik dat Mataram het bezit van Djakarta door de Hollanders hrd erkend, (sedert het jaar te voren namelijk) — stipuleeren nog immer de onvervreemdbaarheid van het bantensche grondgebied en weigeren nadrukkelijk elken gebiedsafstand ten nadeele van Banten. [2]) Ook in Atjeh is het nimmer gelukt, ook nimmer gepoogd, zich territoor te verzekeren door middel van politieke contracten.

Geheel overeenkomstig derhalve ons inzicht in de staatkunde der Compagnie, wenschte zij geen politieke bemoeiing met de landzaken en stelde zij zich tevreden met de daarzonder grooter gedachte winsten uit den vreedzamen handel op Indië. Dit sluit zich volkomen aan bij onze opvatting omtrent het karakter der relaties tusschen de nederlandsche kooplieden en de indische vorsten en volkeren. Evenwel, de omstandigheden zouden de Compagnie spoedig doen begrijpen dat zij, al wenschte zij dat niet, al ging dit tegen haar eigen berekeningen en strevingen in, staatkundig gezag in verschillende deelen van den archipel moest bezitten om haar handel te kunnen doen stand houden tegen schadende stroomingen en elementen zoo binnen als buiten. Zij wenschte het monopolie in den handel en werd daardoor gedwongen zich politiek gezag te verschaffen; om dit gezag te kunnen behouden zag zij geen ander middel dan de steeds strengere handhaving van datzelfde monopolie, waarvoor dat veroverde gezag dienstig moest worden gemaakt.

Zoo bleef de Compagnie in haar bekrompen gezichtskring. Zij vermocht er niet weder uit te komen, tot op het oogenblik van haar dood, na twee eeuwen van intrigeeren en misleiden van een elk, die met haar in aanraking kwam. Zij raakte slechts voortdurend enger verstrikt in haar eigen staatkunde, die het monopolie en de handhaving daarvan vooropstelde als een goddelijk axioma, waarvan niet af te wijken was zonder inboeting van het leven, en die het monopolie en de tiranie en het despotisme weder eischte als voorwaarde voor de instandhouding van dat gezag en de door dit uit te oefenen staatkunde.

De Compagnie werd haars ondanks gedwongen zich op het pad der politiek te begeven, die kostbaar was en die haar handel benadeelde. Maar de aard van haar handel dwong haar dien weg op. En een andere wijze om God Mercurius te aanbidden dan die zij toepaste, kende zij niet.

---

1) Vergl. *Opkomst*, V. ii.
2) Zie *Opkomst*, V. cxxviii; II, 373.

HOOFDSTUK XVI.

Onverzekerdheid van het Monopolie door Buitenlandsche Bedreiging.

De in vorige bladzijden geschilderde nadeelige gevolgen van de geleidelijke economische voortontwikkeling van de buurlanden, om Holland gelegen, bleven niet uit. Het levensbelang van Engeland bij het instandhouden en uitbreiden van den overzeehandel voerde dit rijk telkens weder op den weg, welke het hollandsche kapitalisme voor zich alleen meende gevonden te hebben op het voetspoor van Portugeezen en Spanjaarden. De engelsche handelspolitiek verkreeg reeds in deze tijden haar karakter, dat het beste zijn omschrijving vindt in de definitie, dat zij haar koers steeds nam op de meest afdoende vernietiging van den hollandschen handel. Evengoed als bij het hollandsche handelskapitalisme gingen de engelsche monopoliegelusten schuil achter een berg van vrijhandelsfrasen, die met een acte van navigatie en de telkens weder uitgevaardigde verbodsbepalingen van import van hollandsche waren in grofste tegenspraak waren. Wel was Engeland's macht nog niet groot genoeg in den aanvang der zeventiende eeuw om de hollandsche handelsuprematie weg te drukken, en ook werd dierhalve Engeland nog niet als de ergste vijand van Holland's heil aangezien, maar toch begon zich de britsche concurrentie in de tropen toen reeds voelbaar te maken. De kwaadste vijand, Spanje, was tot een wapenstilstand gedwongen geworden onder voorwaarden, welke den roemloozen vrede reeds vooruit deden zien. En allengs had zich in den strijd tegen Spanje en Portugal

de noodzakelijkheid voorgedaan om zich hier en daar aanvankelijk gezag op de specerij-eilanden te verzekeren.

Na de beëindiging van het twaalfjarig bestand bleek het echter reeds spoedig dat de Hollanders een nog geduchteren concurrent in de indische wateren te bestrijden hadden: Engeland.. [1]) De engelsche kooplieden begrepen beter dan de Hollanders, dat zij de middelen der intrigepolitiek niet moesten verzuimen om de gehate europeesche concurrenten uit de indische havens te weren. Waar zij nog niet bij machte waren om zich rechtstreeks van den handel meester te maken, waar zij achter het hollandsche net te visschen hadden, daar werd de intrige te baat genomen om de indische volkjes tegen den hollandschen „bondgenoot" op te zetten, door duidelijk te maken welk eigenbelang door dezen enkel en alleen werd gediend.

Dit alles na te gaan is het doel van dit werk niet. Daardoor komt men terecht op het gebied der feiten-historiebeschrijving. De resultaten van het wroeten der Engelschen mogen echter in enkele typeerende feiten worden medegedeeld.

Toen de domme en wreedaardige uitmoording van Banda door Coen was volbracht in 1621, maakten de Engelschen die op Poeloe Run zich een handelsgebied hadden verzekerd, daarvan een onmiddellijk gebruik door daar aan de enkele vluchtelingen, die aan de kultuurbrengende rapieren en musketten van Coen's moordersbenden waren ontkomen, een gastvrij en vriendschappelijk onderkomen, steun en bescherming te verleenen. [2]) In ruil daarvoor en uit gerechtmatigde vrees voor het hollandsche barbarisme droegen de Bandaneezen hun land ter bescherming aan de Engelschen op, die daardoor zeker een meer gefundeerd recht bekwamen op grondbezit aldaar dan de O. I. C. [3]).

Soeltan Abdoel Fatah van Banten die den naijver tusschen Engelschen en Hollanders handig gebruikte om zich van beide soorten ongewenschte vreemdelingen te ontdoen, haastte zich bij het verschijnen der Engelschen in Banten om ook hun gelijke handelsvoorrechten te verleenen als den Hollanders. De Engelschen wisten daar een zeer goed gebruik van te maken. Zij brachten, in Banten vooral, den Hollanders voelbaar nadeel toe. Want het werd telkens weder door de feiten bewezen, dat de Hollanders, zoodra zij niet op een monopolie konden steunen in den handelstrijd, tegen elken anderen concurrent het onderspit delfden. De afgunst was het dan ook die de indische regeering telkens weder deed klagen over „onderkruipers". En tevens kwam het inzicht dat het politiek gezag van Banten meer dan door wat anders ook werd bevorderd en versterkt door dezen vrijen handel van alle natiën op de beroemdste haven van het oosten. „De vaart der Portugeezen, Engelschen, Denen, Mooren en vele indische natiën maakt Banten welig, rijker, vermetel en stout", schreef gouverneur-generaal Van Goens in 1679. [4]) Toenemend politiek gezag van Banten evenwel beteekende vermindering van den hollandschen handel in Djakarta, die het strenge monopolie handhaafde tegenover het in vrijhandel bloeiende Banten. En elders was het weinig anders in wezen.

Ook in Balambangan, het uiterste oosten van Java, waren de Engelschen toerig. En zoo was het ook niet voornamelijk handelsdoel meer, althans niet in de aanleiding, waarom Balambangan in 1767 geweldddadig door de Compagnie werd onderdrukt, maar het bloote feit dat de Engelschen er handel begonnen te drijven met goed succes. Het daarop komende bericht dat de „arrogante mededingers" der Compagnie met plannen omgingen om zich in den oosthoek van Java te nestelen was voldoende om haar te doen besluiten zich van dat gebied meester te maken. [5]) De Compagnie zelf had daar niets te halen of te verdienen, maar zij besloot tot deze politieke actie en getroostte zich dus aanzienlijke offers.

---

1) Verg. *Laspeyres* etc. op. cit. 67.
2) Zie *Opkomst*, V. iii.
3) Vgl. *Opkomst* IV. xxxi.
4) *Alg. missieve* aan Heeren XVII 13 feb. 1679; *Opkomst*, VI. lxxxvii.
5) Vgl. *Opkomst* XI ii—iii.

Hadden de Hollanders eertijds hun hulp aangeboden aan de indische volkeren om zich van de Portugeezen te ontdoen, de Engelschen kwamen in dezelfde rol tegenover de Hollanders. Zoo had Banten de Engelschen aangezocht, in het laatste kwart der zeventiende eeuw, behulpzaam te zijn in de verdrijving der Hollanders van Java, en gaarne hadden de Britten hieraan het oor geleend. [1]) Hiertegenover baatte natuurlijk geen beroep op handelsverdragen. Hiertegenover moest politiek gezag geldend worden gemaakt.

Kort later, in 1705 gelijk hiervoor werd gezien, moest de indische regeering er over klagen dat het haar niet wel mogelijk was aan de concurrentie der Engelschen het hoofd te bieden. Het werd tusschen beide concurrenten van een handelstrijd een politieke strijd. En politieke gebeurtenissen, naar den geest des tijds van een wreedaardig en bloeddorstig karakter meestentijds, droegen er het hunne toe bij, dat de verhoudingen steeds meer gespannen werden. De martelmoord op Ambon, op tal van Engelschen bedreven, en waarbij de procesrechten weinig in aanmerking waren gebracht, diende den Engelschen in de zeventiende eeuw als aanleiding tot oorlogen met Holland. De verbittering heeft geduurd tot diep in de negentiende eeuw. De volkswoede in die dagen was te Londen enorm en een voortdurende bedreiging van Holland. [2]) De oorlogen met het steeds machtiger wordende Engeland der laat-zeventiende eeuw brachten onverkwikkelijke verhoudingen en botsingen in de tropen met zich. De Hollanders moesten tegenover den door de Engelschen hun opgedrongen politieken strijd met politieke middelen te velde gaan. Het werd een kwestie van hun bestaan. En het werd hun al meer duidelijk, dat een monopoliehandel niet te handhaven was, indien niet daarnevens een sterk staatkundig gezag werd veroverd

Tegen het einde der achttiende eeuw kwam de door den amerikaanschen vrijheidsoorlog gekweekte vijandige gezindheid in Engeland jegens Holland weder scherp voor het licht. Sedert hield zij ononderbroken aan en de hergeving van de indische koloniën aan Nederland na de napoleontische periode in Europa's geschiedenis heeft in wijde kringen in Engeland die gezindheid eer verscherpt dan verzwakt. Het behoeft dan ook niet te verwonderen dat de britsche veroveringzucht zich met de toeëigening van gebieden in en om de zoo gunstig gelegen hollandsche bezittingen bezig hield en dat te Singapore de britsche vlag werd geheschen op een oogenblik, dat Holland nog immer niet bekomen was van zijn loodzwaren slaap, waarin het reeds meer dan een eeuw gedompeld lag. Deze inbezitneming van Singapore heeft daarna de hollandsche heerschers in Indië steeds tot waakzaamheid en nog vaak tot politieke actie genoodzaakt. Wij zijn hier in een periode aangeland, waarin elke strijd tusschen Holland en Engeland reeds te vóór onherroepelijk ten gunste van het britsche wereldrijk was beslecht. Maar ten slotte hebben wij hier slechts te zien de laatste schakels van een langen keten van wrijving en woeling tusschen beide mededingers, die tot politieke actie voerde zoolang als beiden dongen naar de ziel en het lijf van Indië. Wanneer wij de van vergramde en half verborgen spijtigheid getuigende maar onmachtige verbittering van Holland thans stellen tegenover de daadkrachtige actie van de dagen van Coen, hebben wij tevens begin en uitgang van den strijd zelf: politieke werkzaamheid en nationale uitdooving. „Wanneer wij daarbij voegen de onbewimpelde erkentenis van onrechtvaardige toeëigening ten opzichte van Singapore, dan zijn de bepalingen van Art. 12 van het tractaat van 1824 zoodanig gesteld, alsof daarbij gezegd werd: ik weet dat u die eilanden allen toekomen, doch het bezit van één daarvan beschouw ik in mijn belang; dat ontneem ik u, maar zal u de anderen laten behouden, mits gij mij het u ontnomene eiland in forma afstaat" Aldus bitter prof. Lauts jegens de engelsche staatkunde. [3]) Het is volkomen juist, behoudens de meening dat „die eilanden allen aan

---

1) *Geheime missieve* van Van Dyk dd. 17 sept. 1678 en geheim appendix tot het rapport van dezen. Onuitgeg. St. *Opkomst*, VII. cxxxiv en 333.

2) Zie *Opkomst*, V. xxii.

3) *Onderzoek naar geest en strekking*, etc. op. cit. 62.

Holland behoorden" en behoudens de bemerking dat Holland op zijn beurt gedaan heeft ten nadeele van indische volkeren gelijk Engeland honderd jaar geleden deed ten aanzien van Holland. De vergramdheid van den nederlandschen professor is daarom ook met hetzelfde meesmuilen gade te slaan, als waarmee men twee vagebonden twist ziet krijgen over den gestolen buit.

Deze inbezitneming van Singapore toont ons de eindelijke triomf der engelsche intrige in Indië zoo duidelijk dat wij er tot recht verstand van het geheele twee-eeuwige bedrijf even langer bij blijven stilstaan. In afwijking van de engelsche roerigheid op Soematra als verdere actie van de engelsche tusschenregeering op Java, van het intrigeeren met Palembang, Deli, Siak, Indragiri, Djambi, van de vestiging zelfs van engelsche nederzettingen op Soematra, van het steunen der Padris met amunitie en kruit tegen de Nederlanders, feiten, die nog geen verschil opleveren met de zeventiende-eeuwsche pogingen der Britten om de Hollanders te plagen en afbreuk te doen, — wordt plotseling deze politiek vaarwel gezegd, voor immer, om plaats te maken voor die van den geweldenaar, die zich eindelijk krachtig genoeg weet, om verder geen rechtvaardiging meer te behoeven te zoeken voor zijn optreden van arbitrair-nemende. De Engelschen gaven zich de moeite niet meer om na te gaan wie eventueel rechten kon doen gelden op Singapore. Zij bezetten het eenvoudig en proclameerden het als engelsch gebied, nadat zij voor den vorm aan een paar hoofden, die al evenmin eenigen eigendom op het eiland bezaten, een lijfrente voor den afstand hadden geschonken van 24.000 spaansche matten 's jaars.

Lauts merkt hierbij schamper op, dat het britsch-indische bestuur blijkbaar wel veel waarde hechtte aan dat oord. Inderdaad zijn hollandsche politici wel eens meer bijziende geweest. Een andere Hollander begreep het belang van Singapore beter. Loman schrijft namelijk: „Singapore is door zijn gunstige ligging en voorrechten allergevaarlijkst, vooral in handen van een naijverige natie, die, wangunstig op onze grootheid, nog altijd het verlies van Java betreurt." [1])

In 1830 bedroeg de handels-omzet van Singapore reeds ongeveer dertig millioen gulden 's jaars. Bovendien was de strategische waarde van Singapore toch in het oogvallend. Dit alles neemt niet weg, dat hollandsche laster die de grootheid in een Raffles blijkbaar niet of slechts noode kon en wilde erkennen, in de bezetting van Singapore op instigatie van den oud-luitenant-gouverneur van Java niet meer heeft willen zien dan een poging „om smokkelhandel op de nederlandsche bezittingen" te drijven! [2])

Die tijd echter was Engeland voorbij. Brittanje kon verder de kleine middelen laten rusten. Het schoof zijn concurrenten nu eenvoudig weg. Het optreden te Singapore, het aankoopen van grond van lieden die er geen rechten op konden doen gelden, enkel om voor zich zelf te hebben een rechtvaardigingsgrond en titel zal door ons zeker allerminst worden gebillijkt. De Duitschers in Zuid-West Afrika hebben op menige plaats niets anders gedaan. En de Compagnie heeft ook vaak niets anders gedaan. Maar overloopend van hollandsch-deftige naïveteit was toch het oordeel van mr. G. H. baron Nahuys, toen hij in 1825 schreef na een bezoek gebracht te hebben aan Singapore: „.... als zoodanig komt het mij voor dat de titel, waarop de Engelschen hun bezit van Singapore gronden, naar recht en billijkheid niet bestaanbaar is. Men kan toch niet geven wat men niet rechtmatig bezit, en dit echter heeft de zoon van den koning van Johore gedaan, die, niet gerechtigd tot de troonopvolging en tot de bezittingen van zijn vader, als zijnde door denzelve verstooten en verbannen, het aan Johore onderhoorige Singapore aan de Engelschen heeft afgestaan, welke daarenboven met de aldaar gevestigde roovers, of liever met het opperhoofd dier zeeschuimers over den afstand van het eiland in onderhandeling zijn getreden; eene onderhandeling, in mijn oogen en wijze van

1) *J. Loman Jz.*: Het eiland Java, in verband beschouwd met Neêrland's handel, zeevaart en fabrieken. (1827) 67.

2) *Lauts* t.a.p. 113.

zien, geheel beneden de waardigheid van eenig gouvernement, doch vooral van het britsche, welks macht in Indië zoo groot is, en wel in staat zoude zijn om Singapore door kracht van wapenen, van de daar gezeten roovers te zuiveren." [1])

De argumenteering is uiterst gebrekkig voor een aanstaand lid van den raad van Indië. Een zwakke mogendheid zou het dus bij voorbeeld wel vergeven zijn met roovers en zeeschuimers te onderhandelen. Dat heeft de Compagnie dan ook bij herhaling gedaan. En vooral is verbluffend de verontwaardiging van den schrijver over het feit dat de Britten een stuk land wederrechtelijk in eigendom hadden gekregen door schenking of verkoop van iemand, die tot wegschenken of verkoopen geen recht had. Wanneer de schrijver een eerlijk denkend wezen was, zou hij toch zeker wel overwogen moeten hebben dat de Compagnie in tal van gevallen, niet het minst ten aanzien van de beziterverkrijging over Java, zoover dit mataramsch grondgebied was, door zulke juridisch nietige schenkingen en verkoopen titels op onzen bodem kreeg. Maar als hij dit overwogen had, zou hij toch een toontje lager gezongen hebben in het gispen van de britsche houding! De verontwaardiging op zich zelf is overigens een maatstaf voor ons, op welke wijze het nederlandsch bezit in Indië moet worden beschouwd. Engeland stoorde zich aan al deze verontwaardiging en bezwaren even weinig als de Hollanders in hun tijd gedaan hadden, toen zij bij voorbeeld niet met zwaarwichtige frasenmakerij en voorgewende verontwaardiging maar evenals in 1623 op Ambon met folterbank en scherprechter hun vermeend recht verdedigden. De rollen waren gekeerd en tegenover Engeland's dreigende houding kon een hollandsche professor niet meer te berde brengen dan den angst van een bombastisch chauvinisme, dat zich in de volgende belachelijke strofen luchtte: „Verkeeren wellicht de britsche manufactuursteden opnieuw in zoodanigen staat van spanning en gisting, dat aan de uitgehongerde fabriekarbeiders een prooi moet worden toegeworpen, evenals aan een vraatzieken krokodil of een bloedgierigen tijger, door een bijgeloovige bevolking een van elders geroofde schuldelooze maagd (Holland, parbleu!—*D. D.*) wordt opgeofferd om het monster voor eenige oogenblikken te verzadigen?" [2])

Zoo was alles verkeerd. De Engelschen hadden het pleit gewonnen in een politieken strijd. Zij hadden ten slotte zich door het enghartige monopolie der Hollanders heengebroken. Hoe, leert ons een klein uittreksel uit een rede van den engelschen minister Huskisson, die op den 12en mei 1826 in het lagerhuis een uiteenzetting gaf van Engeland's handelspolitiek. Hij legde uit hoe sedert het midden der zeventiende eeuw het algemeene handelsbeginsel gehuldigd was, dat alle vreemde schepen, onverschillig van welke haven, mochten invoeren alle europeesche producten, uitgezonderd die, welke voorkwamen op een bizondere lijst, vermeldende 26 artikelen, welke alleen mochten worden ingevoerd door schepen, behoorende aan de natie, welker producten van grond en industrie deze artikelen waren, of door britsche schepen. Het gevolg hiervan was de voortdurende uitbreiding der britsche scheepvaart. Erkend werd door den minister dat ten nadeele van Holland van dit algemeene beginsel steeds was afgeweken, omdat men niet enkel op het oog had de aanmoediging van Brittanje's handel en scheepvaart, maar tevens de verzwakking van de uitgebreide scheepvaart en den aanzienlijken handel van de republiek der Vereenigde Nederlanden. Daarom werd een aanvoer van vreemde producten door hollandsche schepen zonder uitzondering steeds verboden. Zelfs producten uit Azië, Afrika en Amerika werden in Holland op engelsche schepen verladen. Voor de werking van de parlementsakte tot bevordering van handel en scheepvaart in 1651 was de koopvaardij van Engeland onbeduidend, zijn rijkdommen waren van geen beteekenis; bij gebrek aan manufacturen moesten grondstoffen, wol enz. uitgevoerd en de bereide stoffen en fabrikaten weer ingevoerd worden, terwijl Holland over enorme rijkdommen beschikte en Holland's scheepvaart en industrie van wijde beteekenis waren. Anderhalve eeuw later echter was de verhouding een omgekeerde.

1) *Mr G. H. baron Nahuys* - Brieven over Benkoelen, Padang, het Rijk van Menangkabou, Rhiouw, Siakapoera en Pulue Pinang (1825) 236.

2) *Lauts* t.a.p. 112.

Het is duidelijk dat deze britsche staatkunde, die ook in Indië zelf zijn gevolgen met zich bracht, de Hollanders tot een staatkunde van afweer dwong. Om te herhalen, de Engelschen voerden niet enkel een handelstrijd, ook een politieke strijd werd uitgevochten. Daartegenover moest de oorspronkelijke houding van de hollandsche kooplieden in Indië zich wijzigen. Al wenschte men nog zoo weinig een politiek te voeren, met al de kostbare uitgaven daaraan verbonden, men moèst dien kant uit. En de koloniale politiek van de Compagnie tegenover de voortdurende pogingen van engelsche zijde om gezag te veroveren ten einde tegenover de Hollanders te kunnen optreden en ageeren op grond van verkregen politieke rechten en voorrechten, moest en kon niet anders zijn dan een politiek tot gezagsverzekering van haar zijde en op haar beurt tot afweer van het engelsche gevaar.

Ik heb voornamelijk aandacht geschonken aan de engelsche concurrentie. Zij was de gevaarlijkste en die, welke ook volgehouden werd, ook in Europa. Maar ook andere concurrentie bedreigde het hollandsche monopolie, dat enkel door politiek gezag kon worden geschut.

De in den aanvang en het midden der zeventiende eeuw tusschen Holland en Spanje, dus ook Portugal, gevoerde hardnekkige handelsoorlog is te goed bekend, dan dat ik er nogmaals wijdloopige beschouwingen aan wijden zou, na de uiteenzettingen in de eerste hoofdstukken van deze schets. Ik behoef slechts te herinneren aan de rigoureuze maatregelen der Staten tegen het dienstnemen van Hollanders op spaansche en portugeesche vloten en schepen, maatregelen, die tuchthuis en galg zelfs in vooruitzicht stelden. Het is begrijpelijk dat deze strijd niet beperkt bleef tot de europeesche wateren. Veel meer zelfs,—men denke aan het twaalfjarig bestand toen er vrede was in Europa en oorlog in de Indiën,-- werd dien strijd een wreedaardig scherp karakter gegeven in het oosten. Men herinnere zich de hulp en den steun, niet meer op zich zelf staand, maar als een stelsel van handelspolitiek, door de Hollanders aan diverse indische volken geboden; de bondgenootschappen, met hen gesloten, tegen de spaansche en portugeesche vijanden; de forten en versterkingen, aanvankelijk enkel gebouwd met het doel de Portugeezen af te weren; den daadwerkelijken steun te land en te water; de beschietingen van portugeesche forten; de slagen ter zee en het opbrengen van portugeesche schepen; de intrige op Tidore, in Banten, op Ambon en in Banda tegen de Portugeezen. Dat alles wijst op een politiek systeem. Het werd begonnen, als systeem, met de eerste georganiseerde handelsvaarten naar Indië, dus reeds in 1600, toen Van der Haghen uitgestuurd werd met een vloot *òm* de Portugeezen afbreuk te doen, en hij de Hitoeneezen steunde in de verdrijving der gehate concurrenten, waarvoor ook het eerste nederlandsche fort in Indië werd opgezet. Zonder de noodzakelijkheid den Portugees uit de indische wateren te werpen, zou er toen nog niet aan gedacht geworden zijn een fort te bouwen. De Portugeezen lieten zich niet onbetuigd. Behalve dat zij den hollandschen koopvaarders de ladingen voor den neus wegkochten, beter bekend reeds met indische toestanden en indische volkeren door een langer verblijf in Indië, namen zij ook, waar dit ongestraft mogelijk was, wreedaardige weerwraak op de Hollanders zelf. Zoo bij voorbeeld te Canton en Macao, waar zij hollandsche schepelingen overvielen, gevangen namen en eenvoudig ophingen, de meest afdoende wijze om van der heeren onwelkome concurrentie bevrijd te zijn. [3])

De portugeesche concurrentie was zeer voelbaar, zóó dat in 1641 de indische regeering er over moest klagen, dat zij in den handel op Bengalen aan die concurrentie niet meer het hoofd kon bieden. [2]) In Banten was het al even verdrietig, gelijk wij zagen, en dat nog in 1679. Ja, nog in 1705 was de mismoed der indische regeering in dit opzicht groot en oprecht. [1]) Tegen de portugeesche concurrentie was al evenzeer een waakzame staatkunde

1) Zie *Opkomst*, II 243.
2) Zie hfdstk. VI hiervoor.
3) Idem.

van intrige en complot en van gezagsbezit noodig. Zij eindigde echter eerder, door de retraite van den portugeeschen handel uit Indië. De hollandsche staatkunde, door de daarmede gepaard gaande verkrijging van politiek gezag in Indië, had op den Portugees het pleit gewonnen.

Nog eerder was men met de Franschen gereed, wier geschiedenis in Europa zelf hun niet vergunde al te groote aandacht te geven aan een nesteling over zee. Toch waren nog algemeen in den aanvang van het nederlandsche bewind in Indië de klachten over den franschen sluikhandel. Toch moesten nog ruwe maatregelen in Holland worden getroffen tegen het dienstnemen van Nederlanders bij de fransche Oost Indische Compagnie. Toch moest nog een bekwame staatkunde trachten Holland te doen ontkomen aan de nadeelige gevolgen van colbertisme, tonnengeld en invoerverbod. Toch moesten nu en dan fransche schepen eenvoudig worden gekaperd in de indische wateren, gelijk Coen vast besloten maar wederrechtelijk vóór Banten deed [1]), en waartegen de protesten, zoowel van de indische vorsten als van de fransche regeering, slechts konden worden ontzenuwd door een vernuftig maar valsch beroep op politieke verdragen of met een verwijzing naar territoriale rechten en gezagsbezit.

Verder, moest een politiek van het meesterschap te land en te water worden gedreven ten aanzien van andere europeesche concurrenten, zooals de Zweden, de Denen, die voornamelijk een voor de Compagnie schadelijken handel dreven op Banten, ja zelfs zooals de Hansasteden, die geen gelegenheid ongebruikt lieten, waaruit zij handelsvoordeel meenden te kunnen winnen op de Nederlanders.

Zoo werd het nederlandsche kapitalisme, ondanks hetzelf, gedwongen zich politieke rechten te veroveren met al de gevolgen daarvan, de handhaving van een aldus verkregen gezag ten koste van aanzienlijke sommen welke uit de zakken der aandeelhouders moesten gaan naar de soldijkassen voor de soldaterij en de bestuurskassen voor de instandhouding van een dure regeering, en naar de zakken en buidels van een steeds sterker wordend leger van ambtenaren en beambten, die als om strijd zich er op toelegden de loonheeren te verarmen door een onrechtmatige toeëigening van stille winsten. De Compagnie w i l d e geen gezag, maar dan had zij zich ook moeten weten los te maken van het monopolie. Ja, zoowaar zou in de toekomst dan ook tevens hebben moeten volgen het afzien van den geheelen handel in Indië, wanneer anderen zich in haar plaats schoven en wèl op gebiedsverovering uit geweest zouden zijn, waartoe de engelsche kooplieden telkens bleken willig te zijn.

De Compagnie kwam voor het alternatief: óf, gelijk de Portugeezen op haar beurt uit de Indiën te worden gedrongen door een macht die zich staatsgezag zou verzekeren in de produceerende gebieden, óf zichzelf vastzetten en zich met alle krachten handhaven, met de konsekwentie daarvan om steeds verder gebied te veroveren, ook waar zij zich voor haar handel niets beloofde en enkel om kwade buren geen vasten voet in de nabijheid te doen verkrijgen. Zij werd gedwongen, alreeds door de concurrentie der van buiten haar handel bedreigende elementen, het laatste te kiezen. Maar deze weg heeft haar naar het bankroet en het roemlooze einde gevoerd, omdat zij niet vermocht te kiezen tusschen het behoud van het gezag en het behoud van den handel. Of het een óf het ander had de Compagnie moeten kiezen. Soldaat en handelsman in één persoon was al verloren moeite. Wat de laatste won, slikte de eerste op. De Compagnie wilde èn gezag èn handel behouden. Het einde was, dat zij noch het een noch den ander behield en aan beiden te gronde ging.

---

1) Vgl. *Opkomst*, IV. xiv.

HOOFDSTUK XVII.

Factoren in Indië zelf, die het Monopolie schaadden.

Grooter gevaar dan van de zijde der europeesche concurrenten, dreigde de Compagnie en haar handelsmonopolie van de zijde der indische volkeren zelf.

De economische ontwikkeling van het oosten was ver genoeg voortgeschreden en het handelsverleden van zoo grooten tijdsomvang dat men, zooal niet in theorie dan toch uit de practijk, de wetten van den warenruil en de warencirculatie kon volgen en een practische kennis had opgedaan van de factoren, welke de verhooging of de verlaging der winst beïnvloedden. En niet alleen direct maar ook in verdere toekomst. Ruilhandel drijven zooals wellicht menig koopvaarder zich had voorgesteld, waarbij het voordeel geheel aan de zijde van den hollandschen kooper bleef en den Indiër producten en grondstoffen werden ontnomen, ver beneden een redelijken prijs, was in het algemeen in Indië uitgesloten. Niet enkel wist men, dat er een meerwaarde diende te worden gekweekt uit het verschil van productiekosten en verkoopsprijs, maar tevens was de indische handelaar er ook op uit om de in dezen tijd der economische ontwikkeling vooral duchtig te exploiteeren talrijkheid der koopers te benutten. Daarbij kwamen de europeesche koopers in het gedrang. Al was het waar, dat de prijzen voor de exotische producten en fabrikaten in Europa aanzienlijk hooger waren dan in het oosten zelf, toch waren de kosten van transport en onderhoud van schepelingen, de lange duur der reis vooral, daarbij de risicos van het zeebedrijf van dien aard, dat de aziatische

handel tegen hooger prijs vaak kon koopen dan de europeesche. Daarbij kwam een veel ruimere bekendheid van menschen en toestanden den eersten ten goede, terwijl juist gebrek aan inzicht, waaruit natuurlijkerwijze voortkwamen gebrek aan takt en daardoor gewekt wantrouwen, den Europeaan in zijn handel moest schaden. Waren over het algemeen de voorwaarden waaronder handel gedreven worden moest voor Aziaten en Europeanen gelijk, de aziatische handelsman was verre in het voordeel En tegenover het nadeel, dat de aziatische handel het compagniesmonopolie aandeed, verviel dat, door de europeesche concurrentie berokkend, in het niet. Wanneer dus reeds tegen deze laatste met vaak bloedige wreedaardigheid werd opgetreden, zoo kan men zich voorstellen hoezeer de O. I. C. er op zon om aan den indischen handel zelf een eind te maken. Dit zou haar echter, zooals zij begreep, nooit gelukken, wanneer zij zich niet ook meester maakte van het productieproces zelf, dit beheerschte. En om daartoe te geraken was politiek gezag noodig. Zonder gezag, berustend op overheersching der producteerende gebieden, was er geen denken aan, dat men dien indischen handel zou kunnen meester worden op den duur

Wij dienen ons een beeld te vormen van den aard en den omvang van dien handel, en de beteekenis der gevolgen daarvan voor de O. I. C.

Lang voordat de Hollanders in Indië kwamen, zoo hebben wij gezien, werd er tusschen verschillende havens en gebieden van Indië een levendige in- en uitvoerhandel gedreven met aziatische rijken. Zoo vond Van Neck, toen hij voor de Spanjaarden uit de Soeloe-zee de wijk nam naar Broenei, daar in 1600 Chineezen en Japanners een drukken handel drijven in boschproducten en andere grondstof. [1]) Reeds een eeuw te vören waren er chineesche volkplantingen ontstaan op de kusten van Borneo en Java, waar handel te drijven was. [2]) Overigens waren de Chineezen reeds in de vijftiende eeuw groote en lastige handels-concurrenten van de op de Indiën handeldrijvende volkeren. Te geduchter, waar zij niet rond gingen met gedachten aan gebiedsbeheersching maar hun voordeel geheel gericht hielden op den handel met buitensluiting van de politiek. [3]) In Siam hadden de hollandsche kooplieden zich te onderwerpen aan de wetten en bepalingen van het land, dat reeds een politieke eenheid had gevonden en dus een onaantastbaar front bood aan de eventueel met imperialistische bijgedachten komende europeesche bezoekers. [4])

Niet anders was het in Japan. De kultuurhoogte van het volk en de staatkundige eenheid, welke ook daar reeds gevonden was, werden prijsbepalende factoren bij den handel met het buitenland. Daarom ook is het den Hollanders nimmer gelukt in Japan vasten voet te verkrijgen. De economische ontwikkeling van Japan was reeds ver genoeg voortgeschreden om er op bedacht te doen zijn, de grootste voordeelen niet uit handen te geven aan het buitenlandsche, op avontuur naar Japan verzeilde kapitalisme.

Met Banten was het niet anders, gelijk wij verder zullen gewaar worden, maar de staatkundige eenheid, welke elders een vast bolwerk vormde tegen agressie van het vreemde kapitaal, bestond ten aanzien van Java-zelf nog niet, of was nog te week, te zwak. Daardoor konden de Hollanders steeds weer indische bondgenooten zelf vinden, bereid om eigen veeten, in verbond met den gemeenschappelijken vijand uit te vechten. Java's eenheid, door Soeltan Ageng deels reeds gesmeed, was nog te onvast en reeds zijn opvolger Amangkoerat was één van de vele corrupte en gedegenereerde vorsten, welke Java in zijn vervaltijd in zoo drukkend getal gekend heeft helaas, die voor de staatkunde geen oog had en voor het heil van land en volk geen hart.

De O. I. C. had voorts ook alle aanleiding om te klagen over den handel van Arabieren, Armeniërs en „andere Mooren", zooals de gewone term luidde.

1) Vgl. *De Jonge*, II. 224.
2) Zie b. v. *Opkomst*. II. 102.
3) Idem 100.
4) Idem 244.

Dat deze handel heel wat meer kwaad berokkende aan de O. I. C., terwijl zij er bijna niets tegen vermocht, — niet alleen door gebrek aan wankschepen daartegen bij de enorme uitgebreidheid van dien handel, — dan die van europeesche concurrenten, waartegen men veel beter op zijn hoede kon zijn, laat zich denken, ook reeds wijl de verbindingen en de reizen dezer aziatische handelaars veel minder bezwaarlijk waren. Voor en aleer de O. I. C. geheele kuststrooken in haar bezit had, zou zij niet in staat zijn aan dezen schadelijken handel een einde te maken.

Evenwel, om kuststreken aldus te kunnen beheerschen was politieke gezagsmacht noodig en ook hierom dus weer werd de O. I. C. wel genoodzaakt zich af te wenden van haar oorspronkelijke wenschen zich aan geen politiek te wagen; moest zij integendeel vóór alles politiek ageeren ten einde ook dit aanzienlijk deel van den indischen handel te beheerschen, waarzonder zij geen macht zou bekomen tot beinvloeding te haren gunste van het gezamelijke proces der warenvoortbrenging en der circulatie.

Men stelle zich niet voor dat dit van bijkomstige beteekenis was. Het bestaan van den hollandschen handel was hiermede gemoeid. De prijzen moesten binnen bepaalde grenzen blijven, wilde de O. I. C. winst te boeken hebben. En het gebeurde maar al te vaak, zelfs nog niet eens onder den invloed van politieke maatregelen der verschillende vorsten en hoofden, dat de prijzen beneden die grenzen kwamen, zonder daardoor den aziatischen handel zelf voelbaar te schaden. Telkens bleek hoe de Indiërs de beteekenis der prijzen kenden. Telkens ook weer, dat zij desnoods om van de lastige hollandsche intriganten los te komen, de prijzen zoozeer, hetzij langs natuurlijke wegen, hetzij op hoog bevel der eigen regeeringen vermochten te doen zwellen, dat een reguliere handel voor de Hollanders bij tijden niet mogelijk werd.

Zoo lezen wij dat de Atjehers „ongehoorde prijzen" vroegen voor hun peper. [1]); dat hun prijzen „onredelijk" werden. [2]) Jaren later heette het, dat „de atjehsche peper duur bleef." [3]) Jan Grenier meldde dat te Tikoe de prijs der waren te hoog was om handel te kunnen drijven. [4]) Jacob van Heemskerck berichtte op 22 februari 1602 dat de Javanen „hun peper op prijs hielden." [5]) Het Bantensche havenbestuur verhoogde herhaaldelijk de haven- en overscheeprechten, aan Banten verschuldigd door de vreemde schepen in de haven. En het is, terloops opgemerkt, bizonder teekenend dat een geschiedschrijver, De Jonge n.l., zich veroorlooft den minister van handel in Banten deswege „schraapzuchtig en diefachtig" te schelden. Zoo schrijft toch geen historie, wie niet in kapitalistisch chauvinisme bekneld zit! [6])

Wij zouden kunnen doorgaan met de vervolging van deze lijst van klachten, alle hierop neerkomende, dat de waren te hoog waren in prijs, zoodat er geen handel te drijven was. Die prijzen moesten dus worden néérgedrukt. In de allereerste plaats—want verder was het hollandsch inzicht nog niet—door de bedinging van een handelsmonopolie. Maar de O. I. C. stuitte bij de meeste indische volkeren op een zeer verstandige afgeneigdheid om monopoliën te verleenen. Het gelukte nooit, reeds van den eersten aanvang af niet, van Banten een monopolie te bedingen [7]). In 1635, toen de O. I. C. genoodzaakt was een oorlog met Banten te beëindigen, eischte dit rijk, welks knap geleide handelspolitiek de bewondering afdwingt van elk onbevooroordeeld beschouwer, vrijhandel op de Molookoe, een eisch waarmede de Compagnie zich het volgend jaar moest verzoenen. [8]) Op Java voerde het eng en bekrompen vastgehouden compagnies-monopolie later tot menigen opstand en menig verzet. [9])

1) *Opkomst*, II. 232.
2) idem 233
3) idem 256.
4) idem 267.
5) idem.
6) *Opkomst*, III. 20
7) Verg. idem, II. 373.
8) Zie *Opkomst*, V. cxiii.
9) Zie b.v. idem, IV. xxii.

Heemskerck slaagde er niet in, toen hij Bali bezocht in juni 1601, zich een monopolie te verzekeren.[1]) Noch ook was Amangkoerat er toe te vinden in 1651 aan de Hollanders een handelsmonopolie te vergunnen te Djapara.[2]) De bantensche regeering wenschte zich aan de door de O. I. C. in de Molookoe afgedwongen monopoliën niet te storen en dreef ondanks alle bedreigingen der Compagnie levendigen handel op Serang, Serang-Laoe en Goram, het natuurlijk aan de Compagnie zelf overlatende voor de instandhouding harer monopoliën ginds te waken.[3]) Mataram bemoeilijkte voortdurend den handel der Compagnie in rijst, om politieke redenen.[4]) Van Djakarta kon Both evenmin een uitsluitend handelsmonopolie verkrijgen.[5]) Banda en Ambon verzetten zich zoo lang als mogelijk was tegen het dwingen der Hollanders om er een monopolie te verkrijgen. Ten einde raad moest de indische regeering aan de directie te Amsterdam aanraden met geweld Ternate, Batjan, Ambon, Banda zoogoed als Banten tot de erkenning van het monopolie te brengen.[6]) Van Java uit werden meer dan eens pogingen aangewend om de Hollanders uit hun Bandamonopolie te werpen.[7]) Het artikel 6 van het vredesverdrag met Mataram in 1646 behelsde den vrijen handel van Mataram op alle havens van den archipel, niet in hollandsch bezit en omgekeerd den handel op Mataram[8]).

Het werd steeds duidelijker dat het monopolie der Hollanders niet te handhaven en derhalve ook vrijwel waardeloos zou zijn, wanneer niet door de Compagnie gezag werd uitgeoefend over de streken, waarmede zij tot dusver in bondgenootschappelijke verhouding had gestaan, waarbij men vooral niet uit het oog dient te verliezen, dat de bondgenootschappen gemeenlijk waren afgedwongen en opgedrongen. Van Goens' schildering in 1655 van den staat der Compagnie en van hetgeen er van het monopolie in de Indiën was terecht gekomen, hiervoor weergegeven, doet wel zien hoe de Compagnie zelf tot het inzicht was gebracht, dat haar monopolie een illusie was geworden, maar ook dat de werkelijkheid haar de les gelaten had, dat zij geen monopolie kon handhaven, dan enkel op zulk gebied waar zij ook als overheerscher was opgetreden. Monopolie zonder politieke macht was een hersenschim. Een veel te vrijheidlievende bevolking, die zich in de bestemming van haar economischen ontwikkelingsgang niet wenschte de wet te doen voorschrijven door een baatzuchtigen vreemdeling; de nuchtere kijk op politieke en maatschappelijke verhoudingen bij verscheidene vorsten; de meerdere bekwaamheid der aziatische volkeren ten aanzien van het handelsbedrijf, ook daaruit blijkende dat telkens daar weer hun handel opleefde, waar de Compagnie tot den aftocht werd gedwongen of haar handel verbloeid was, dan wel zich telkens weder verplaatste naar gebieden waar de Compagnie nog geen zeggingsmacht had; het noodlot dat de Compagnie overal den handel volgde en de handel telkens van het monopolie der Compagnie wegvluchtte — waren mede oorzaken, welke de O. I. C. steeds meer noopten de verkrijging van politieke macht voorop te stellen, alvorens zij er aan denken kon zich te doen erkennen als monopoliste van den indischen handel.

De geschiedenis van den strijd met Banten om het behoud van den handel is hiervoor vooral leerrijk. Banten's handel overtrof dien der Compagnie zeker vele malen in beteekenis en omvang. Hij was dus den baatzuchtigen vreemdeling een stekende doorn in het vleesch. De Compagnie kon met eerlijke middelen niet tegen Banten op. De politiek

---

1) Verg. *Opkomst*, II. 475.
2) Zie hfdstk. XV, hiervoor.
3) Verg. *Opkomst*, V. cvi—cvii.
4) idem VI, xlvi.
5) Zie hfdstk. XV, hiervoor
6) *G. G Coen aan Bewindhebbers*, 10 oct 1616; idem 23 aug. 1617; idem 10 sept. 1617; Onuitgeg. St. *Opkomst*, IV, pag. 54 — 65.
7) Vergl. *Opkomst*, II, 228
8) Zie *Opkomst*, V. cxxxii.

werd daarginds in zulke bekwame en vaardige handen gehouden, dat elke zet van Batavia in zijn werking werd te niet gedaan door een tegenzet van de staatkunde van het beroemde handelsrijk aan Java's westkust. Aan hollandsche erkentenissen van dit feit heeft het niet ontbroken.

Vooral soeltan Abdoel Fatah was een zeer verlicht en kundig staatsman, die een uitnemend inzicht had in de handelsbeweging in het oosten. Zijn staatkunde was er op gericht den hollandschen handel te fnuiken. En ras had hij begrepen, nadat eenige oorlogen met de Compagnie niet naar bevrediging waren afgeloopen, dat algemeene vrijhandel het doodelijkste wapen was voor het monopolie-stelsel der Compagnie. Het beginsel van den vrijhandel werd dientengevolge nog veel wijder uitgestrekt dan het reeds toepassing vond. Banten trok allen handel daardoor naar zich toe. Banten werd rijk en machtig, economisch niet aan te tasten door de Compagnie. Bovendien werd het politieke element in den islam tegen den Hollander in het vuur gebracht. Onder de leus van den islam getrouw te zijn, werden van Banten uit alle draden gevlochten voor een algemeene religieus-politieke beweging tegen het gezag der Hollanders. De Banteners dreven weldra een wereldhandel, waartegen die der Compagnie in het niet zonk. Bantensche handelaars hadden geregelden handel op Perzië, Soeratte, Mocha, Koromandel, Bengalen, Tonking, China, Siam, Manilla, ja zelfs Japan. De Compagnie kon de „mededinging tegen den Soeltan van Banten niet volhouden", haar handel „leed gevoelig". [1]) „Een gezonde, krachtige en onkunstmatige mededinging was de Compagnie hoe langer hoe meer onmogelijk". Zonder de hulp van het geweld was deze concurrentie niet te bestrijden. De vereeniging van koopman en souverein verarmde den koopman. Het werd onvermijdelijk voor de Compagnie haar gezag uit te breiden met alle, ook oneerlijke middelen, opdat het monopolie gehandhaafd en de coucurrent vernietigd werd. De Hollander bleek niet die koopman en handelsman te zijn, waarvoor hij verkeerdelijk wordt gehouden. Hij was juist zoo lang handelsman, als de anderen het niet waren. [2]) De staatkunde van den soeltan bedoelde geleidelijk geheel Java in beweging te brengen tegen den Hollander en dezen dan af te schudden. In een tijd van verval, van onze vorsten vooral, komt de figuur van Abdoel Fatah als een reus in geestkracht en energie naar voren. Batavia werd al meer vernietigd door Banten; zonk steeds meer in beteekenis tegenover de macht van den naburigen staat. De uitgebreide bantensche peperhandel werd „een verderf en een kanker" voor Batavia, berichtte de politieke agent en spion der Compagnie Van Dijk te Banten. [3]) De diplomatieke zin van Banten's heerscher was zelfs den aartsintrigant Coen te machtig. Coen schoot in diplomatie tegenover Banten te kort. En uit wrevel hierover liet hij als een laf geweldenaar zonder de minste rechtvaardiging, waarnaar ook niet gezocht werd, eenige chineesche schuldeischers van bantensche handelaren opvatten en gevangen zetten en hun jonken in beslag nemen om hen daardoor te dwingen [illegible] welke voor dezen niet meer te Banten verkrijgbaar was. [4]) Hij liet voorts Banten dreigen, dat „als de Hollanders steeds geen peper konden bekomen uit Banten, zij de chineesche jonken op zee zouden dwingen hun de pepervoorraden af te staan." Dit besluit tot het plegen van zeeroof werd door de indische regeering officieel geslagen en officieel afgekondigd. [5])

Wie aldus cynischen moedwil tot oneerlijken strijd ronduit als beginsel vaststelt, verbeurt onze achting. De verachting in Banten voor zulke handelingen van de hoogste vertegenwoordigers der nederlandsche natie moet enorm geweest zijn. Met het prestige van den Hollander in Banten was het in die dagen droef gesteld!

Tegenover zulke zeeschuimers-politiek werd door Banten een staatkunde gesteld, welke

---

1) *Zie De Jonge*, VI. lxxvii en volgende.
2) Vergl. idem vi — viii
3) *Opkomst*, VII. cxxvi; *Rapport van Van Dijk* van 15 januari tot 25 april 1678; Onuitgeg. St. 318.
4) Vgl. *Opkomst* IV. xxxviii.
5) *Res G. G. Coen en Rade van 18 juni 1619; Opkomst* IV. cxv.

door middel van de Engelschen de Compagnie nog voelbaarder nadeel poogde toe te brengen. En inderdaad was dit het geval, met gevolg dat Coen, geen in of uit meer wetende, besloot met geweld zoowel tegen Banten als tegen zijn helpers, de Engelschen, te werk te gaan. [2] Voor den historicus verspeelt daarmede Coen, de glorie van Holland 's koloniale geschiedenis, heel wat van den eerbied voor zijn werk, dat op zulk fundament moest worden gezet.

In 1610 was de strijd van Banten tegen de Compagnie begonnen. Soeltan Abdoel Fatah was nog zeer jong. Maar tegen zijn staatkunde hebben opvolgende gouverneurs generaal het moeten afleggen. Vernietiging van het economische bestaan der Compagnie, verdrijving van haar uit Banten eerst, van geheel Java later was het programma van Banten's heerschers. Hij was er bijna in geslaagd, nog geen tien jaar later. De Compagnie had zich genoodzaakt gezien haar hoofdzetel van Banten naar Djakarta te verplaatsen. En daar bestookte haar de superieure staatkunde van Banten zoodanig, dat zij besloot zich door de sluipmoordpolitiek van den avontuurlijken vagebond, die voor niets, hoé laaghartig ook, terugdeinst, op Banten te wreken. [3] Maar opvolgende oorlogen, een gansche reeks, konden Banten niet breken. Geen Van Goens zelfs, den door onmachtigen haat tegen Banten verblinden gouverneur generaal, die de gewelddadige uitroeiing van Banten aanbeval, evenmin als de bloeddorstige Coen, die de uitmoording van Banda deed bewerkstelligen, is het gelukt Banten te vernietigen. Eerst corruptie en verzwakking van de geestelijke hoedanigheden van opvolgende bantensche heerschers maakten het groote werk van Abdoel Fatah ongedaan. Eerst Daendels kon het gelukken, na twee eeuwen van strijd, en dan nog door onrechtmatige geweldpleging en laffe wraakzucht op een ander groot Bantener, die koelbloedig op bevel van den nobelen maarschalk werd gesluipmoord, het bantensche rijk weg te vagen als onafhankelijke en zelfstandige staat. Zulke waren de middelen!

„Banten moet vernederd, ja verdelgd worden", had Van Goens, gouverneur generaal, geschreven in 1679, „of de Compagnie gaat verloren. Ik hoop zoo lang nog te leven, dat ik UwEd. Staat dien scherpen, venijnigen doorn mag helpen uittrekken en vernietigen". [4] Met dezen wensch was de Compagnie onder dezen gouverneur generaal den zooveelsten oorlog tegen Banten begonnen. Van Goens leefde zoo lang niet, maar zijn voorspelling kwam uit. Voordat Banten onderdrukt werd, was de Compagnie verloren gegaan, wel is waar niet enkel door de rol, die Banten gespeeld had.

De historie van Banten, welke te eenigen dage nog wel door een onzer eigen historici in al zijn roem en grootheid zal worden te boek gesteld, leert ons hoezeer de Compagnie zich politiek gezag moest veroveren, om zich staande te houden tegenover de óók verstandelijk, maar zéker zedelijk hooger staande macht van de indische volkeren, in het algemeen genomen. Talloos waren de schadende factoren die van Indië zelf uit, van binnen uit, het bestaan der Compagnie bedreigden en waartegen zij zich te keeren had met alle, ook oneerlijke, vooral oneerlijke middelen. Soeltan Agoeng, een ander groot heerscher, die de Compagnie immer op haar weg gevonden heeft, voegde in 1614 den gezant der Compagnie de schampere woorden toe, „dat hij wel gaarne met den prins van Holland in verbond wilde leven, maar dat *hij* was een prins en krijgsman en geen handelaar. De Hollanders mochten dierhalve evenals ieder ander vrijelijk op Java wonen en er handel drijven zonder tollen te betalen. Ja, zij mochten dan zelfs des noodig een kleine versterking te Djapara bouwen, opdat zij zich zouden kunnen verdedigen. Want hij, Agoeng, was er immers zeker van, zoo eindigde hij met snijdenden hoon, dat de Hollanders niet naar de Indiën waren gekomen om er grond te veroveren." [4]

---

1) Verl. *Opkomst*, IV. xviii.
2) Verg. *Opkomst*, III. 138.
3) *Van Goens aan het Opperbestuur*, alg. missive 31 Januari 1679; *Opkomst*, VII. cxxxviii.
4) *G. G. Both aan bewindhebbers* 1 november 1614; *Instructie voor den gezant Druyff* naar den Panembahan van Mataram 9 nov. 1616, Onuitgeg. St. resp. 16 en 54 *Opkomst*, IV. xii.

Van dat oogenblik af was de politieke strijd tegen de Compagnie door Java's vorsten begonnen. Het duurde niet zoo heel lang meer of Matarams strijd tegen Batavia werd ingezet door den zelfden soeltan Agoeng, toen hij niet meer in twijfel verkeeren kon omtrent de bedoelingen, welke hij bij de eerste aanraking met de Hollanders reeds voorzien had. Tegen dezen machtigen vijand, die te Djakarta helaas slecht gediend werd, poogde de Compagnie Bali in oorlog te brengen. Zij moest of zij wilde of niet, om haar zelfbehoud, tot de politiek grijpen. [1]) Zij moest later, lang na Agoengs dood, gebruik maken van Bantens wrevel over het vervallen Mataram en Bantens nationalen strijd voor het javanisme, om tweedracht te zaaien op Java. Zij moest zich te weer stellen in de meest gevaarlijke oogenblikken van haar reeds half gedoofd bestaan, toen Banten met den edelen rebel Troena Djaja tegen Matarams, tot dienstknecht der Compagnie verlaagden verst gemeene zaak maakte. [2]) Zij moest telkens weder den politieken strijd in, tegen tegenstanders, die zich van javaansche kronen en troonen meester maakten. Zij moest zich bereid houden met politieke middelen te ontkomen aan de gevolgen van een edelaardig nationalisme, dat van monopoliën, ook onder de gunstigste omstandigheden gelijk te Mangkasar, niet weten wilde en Portugees en Hollander om het even behandelde; of dat van Atjeh, dat nog liever van de handelsvoordeelen afstand deed dan in te nauw contact te blijven met de woelige en baatzuchtige blanke vreemdelingen. [3])

De Compagnie bleef haar systeem steeds getrouw. Waar zij zich politieke macht had verzekerd, daar diende deze haar welhaast uitsluitend tot het verbieden van allen particulieren handel, waarmede zij immers reeds begonnen was, toen zij haar eerste provisorische vestiging in Indië had verkregen: een steenen loge te Banten in 1603, en waar haar eerste daad was geweest: allen particulieren handel harer onderhebbenden te verbieden [4]), al waren deze manschappen dáár niet meer dan tien in getal. Zij bleef zich zelf steeds getrouw. Zij week van dezen stelregel nergens af. Zij kon het in het algemeen niet volhouden tegen den handel der Aziaten om haar heen. Zij klaagde immer over den achteruitgang van haar handel. Zij heeft steeds en steeds weer zich genoodzaakt gezien om naar politieke macht en politiek gezag te streven, maar nooit om die macht of dat gezag als zoodanig alleen, nooit uit zucht tot gebiedsbeheersching, maar steeds en steeds wijl zij door de omstandigheden werd gedwongen tot het verkrijgen van die macht, ten einde dan weer dadelijk deze te gebruiken tot vastlegging van haar doctrine, waarzonder zij zich niet meer denken kon: verbod van elken anderen handel dan de hare.

De Compagnie heeft de politieke macht nooit gewenscht of geliefd om haarzelfs wil. Zij heeft met die politieke macht steeds genoegen moeten nemen, gelijk men zich bedient van een niet gewenscht instrument in de uitoefening van een bedrijf, waarbij dat werktuig onmogelijk kan worden gemist. En de onvermijdelijkheid, daartoe te besluiten, werd de O.I.C. duidelijk gemaakt door den dwang der omstandigheden, waartegen zij zich steeds heeft willen verzetten, steeds met den zelfden vergeefschen uitslag: de opkomst van Indië, de economische voortuitgang van Indië, de weerzin van Indië om te bukken onder de tiranie van een vreemd-nationalen opperheer.

---

1) Vergl *Opkomst*, V. cix.
2) Verg. *Opkomst*, VII. cx – cxxx.
3) Verg. *Opkomst*, III. 152.
4) Zie *Opkomst*, III, 21.

HOOFDSTUK XVIII.

De Strijd om de Vernietiging van Indië's Kultuur.

De vervanging van een nationaal regeerbestel door een vreemdnationaal is niet enkel een uiterlijke en politieke gebeurtenis.

Het staatswezen in ons land was gegroeid uit de historie. Het had zich gevormd onder de invloeden van ideëele krachten, welke aan het werk waren geweest bij de beelding van alle uiterlijke levensvormen. De geheele indische kultuur had natuurlijk ook uitdrukking gezocht in den politieken staatsvorm, in de volksinstellingen. Het was deze kultuur geweest, die met haar denkbeelden den specifieken, hiervoor ontwikkelden, vorm van het politieke staatsleven had doortrokken. Verandering van heerscher en van staatsvorm moest dierhalve veroorzaken een politieke en daardoor een geheele kultureele revolutie. Zij voltrok zich even geleidelijk als de vermeestering van het heerschersgezag door de Hollanders plaats had. Juist wijl dit gezag met heel enkele uitzonderingen door de Hollanders niet werd veroverd met het zwaard, dat wil zeggen niet op eenmaal zich stelde in de plaats van het indische gezag, bleven groote en sterke revolutionaire bewegingen, uit het volk voortkomende, uit. Het was de langzame vermolming en verrotting, het langzame uit-elkander-vallen van de indische kultuur, in een enkele uitdrukking: het was de langzame dood, welke aan Indië werd voltrokken. Deze geeft in den eeuwenlangen stervenstrijd geen kans tot groote momenten van een losbarsting.

Maar de revolutie was even intensief. Steen na steen werd losgewerkt uit het bouwwerk der indische kultuur, totdat het geheel gesloopt was, en zoo afdoende was deze sloopingdat lang daarna zelfs het geloof aan het verleden, het geloof aan de wezenheid van het verleden, aan de waarachtigheid van het groote, dat achter ons ligt, werd weggevaagd in wijde kringen. Zoo afdoende, dat men heden ten dage zich met verwondering afvraagt of inderdaad het indische volk zoo groot geweest is in het verleden, zoo machtige bouwwerken schiep, zoo rijke literatuur bijeen gaarde, zoo hooge kunstuitingen bezat.

De gezagsusurpatie door de Hollanders ving aan in een tijdperk van reeds begonnen verval in de kultuur van Indië. Dat verval had zich ingezet reeds vóór de komst van den islam. Uit de hoofdstukken hiervoor is reeds duidelijk geworden dat en waarom de islam zelf, evenals het protestantisme in Europa, product was van een tijd van toenemende verwereldelijking. Deze islam, welke als religie te kort schoot voor waarlijk naar religie dorstende gemoederen en dit niet vermocht goed te maken door het politiek-militante en politiek-vormende element, dat hij bevat, zag zijn psychologische tendenzen, hoewel verzwakt door den eigenaard van het volk van Indië, toch nog krachtig genoeg om de decadentie van Java en verdere gebieden te bevorderen. Het was een natuurwet gelijk, dat de verandering komen moest, nadat Indië te lang reeds geen prikkel meer had ontvangen van de beroeringen met andere kultuurmilieus. Te betreuren echter is het, dat deze verandering moest zijn de islam. Want noch islam noch christendom bezitten in zich de krachten, in staatkundigen zin begrepen, om het nieuwe uit het vervallene op te bouwen.

Toch, de islam bracht voor een wijle een herleving van de javaansche kultuur. Hoewel niet te vergelijken met de bloeiperiode, welke aan den val van Madjapait was vooraf gegaan, begonnen letteren en kunsten, in de javaansche omgeving onmogelijk te verwringen tot dogmatisch- en doctrinair-islamitische kunstuitingen, weer wijder vlucht te nemen. Deze tijd valt natuurlijkerwijze samen met een politieken opbloei. Het tweede rijk van Mataram was gesticht en Mataram's eerste vorsten beloofden machtige dingen voor een nieuwe toekomst van Java. Het was ongeveer in dezen tijd dat ook de hollandsche kooplieden op Java hun werkdadigheid begonnen. Een strijd om de macht tusschen Mataram en de O.I.C. moest daarmede tevens worden ingeluid, welke eindigde met de algeheele zege van de laatste. Dat was tevens de ondergang van Java's kultuur, ondergang, die natuurlijk samen valt met de politieke nederlaag van Mataram, in het midden der achttiende eeuw. De degeneratie van Java's volk nam steeds sneller voortgang. Die ontaarding heeft vooral in de negentiende eeuw, van 1830 af tot het einde dier eeuw verontrustend snelle vorderingen gemaakt. Meer werd bedorven in dat tijdperk, dan in de eeuwen daarvóór. Het is weder merkwaardig, dat deze ontaarding samenvalt met de herlevende dadigheid van het europeesche kapitalisme, in Indië dan in zijn hollandschen vorm ons bekend. Maar hoe zeer merkwaardig, dit is alleszins begrijpelijk. De zegegang van het kapitaal is niet doelbewust gericht op de vernietiging van een overmeesterde kultuur, maar veroorzaakt met natuurnoodwendigheid den ondergang dier kultuur, geleidelijk, langzaam, maar even gewis als de ijzeren rollen van een stoomwals den ruwen weg effenen door verplettering van alle ongedulde zelfstandigheid.

Al heeft de strijd, die er gestreden worden moest tusschen de hollandsche begeerte naar gezag over Indië en den weerzin van Indië om zulk gezag te erkennen, daarom ook niet den vorm van een kultuurstrijd, in zijn wezen en zijn karakter werd hij een strijd om de vernietiging van de indische kultuur, immers reeds daarom onvermijdelijk, omdat de jegens het vreemde gezag vijandige macht, welke overwonnen diende te worden, in al haar politieke en sociale uitingen ten slotte wortelde in den indischen kultuurbodem.

De vernietiging van Indië's kultuur was een onvermijdelijkheid. Toen de staatkunde der Compagnie zich had moeten wijzigen, toen, ondanks den onwil van de menschelijke leiders, organisators en bedenkers, de Compagnie deze, weg uit *moest*, was ook het gevolg daarvan niet meer te keeren.

De oprichting der O.I.C. werd daarom voor Indië de aanvang van een nieuw tijdperk in den grooten kultuurstrijd welke voornamelijk Java bezig was uit te strijden. Het europeesche kapitalisme paarde zich aan den wereldschen wordenden indischen geest en die beiden in bond hebben onze kultuur vernietigd. De zegeningen, welke uit dezen strijd indirectelijk zijn opgebloeid, waren nog niet te bespeuren. De voornaamste zegen was de aanraking van ons in verval verkeerend volk met nieuwe groepen, was dus de milieuverandering, welke ons volk economisch en ideëel ging doormaken. Uit deze milieuverandering zou echter eerst drie eeuwen later de nieuwe kracht worden geput voor de herrijzing van onze geschiedenis en onze toekomst, welke wij onze eigen toekomst willen doen zijn. Ondanks alle kwaad, dat ons door den strijd tegen onze eigen kultuur werd gebracht, heeft hij, onbewust en geheel niet daarop gemunt of gericht, een nieuwe kultuurkracht in ons volk doen geboren worden, waarvan eerst latere geslachten zouden kunnen gebruik maken tot verbetering van hun levensvoering. In de allereerste perioden van het uitbotten dezer nieuwe kracht verkeeren wij thans, dankbaar ten slotte bij de gedachte aan het mateloozе leed, dat onze voorouders hebben moeten dulden ten onzent wille.

Maar het europeesche kapitalisme was zich niet bewust van deze zegenrijke werking van zijn arbeid der vernieling en vernietiging in ons vaderland en zeker zou dat kapitalisme, hadde het daarvan wel bewustzijn gehad, gepoogd hebben die werking mede te doen te niet gaan. Alleen, dat behoort tot de onmogelijkheden.

De bestudeering der verhoudingen laat ons niet in het onzekere omtrent de onvermijdelijkheid van de kultuurvernietiging door de aanraking met het vreemde kapitalisme.

Reeds het geheele karakter van dezen strijd van de zijde van het kapitalisme laat ons geen twijfel omtrent zijn werking. Dat karakter is, gelijk hiervoor geschilderd, dat van de plundering. Op welke wijze is bijzaak. De plundering begint aanvankelijk door rechtstreekschen roof en eindigt met een kunstig systeem van belastingheffing, waarmede een rooforganisatie zich als een zoogenaamd geordende maatschappij pleegt te vermommen, van belasting-verbruik, i.c. ten voornamen deele enkel ten gunste van het overheerschers-part dier „geordende maatschappij", en van al of niet bewuste belemmering van de vorming van nationaal vermogen bij het andere gedeelte der samenleving. Waar het buitenlandsche kapitaal daarbij het geluk heeft te stuiten op in kultuur ver achterlijk gebleven volkeren of volkstammen, daar ziet men de tragiek van de volkerenaanraking zich voltrekken aan dezen, die teruggedrongen worden, van hun bestaansvoorwaarden schrede na schrede beroofd, om ten slotte weg te kwijnen en uit te sterven. Dit is geschied in de gematigde en koude luchtstreken, waar werkelijke europeesche volkplanters zijn verschenen en wier economische, dus allengs kapitalistische ontwikkeling geleidelijk aan Roodhuiden, Australiërs e.a. heeft doen verdwijnen van de aardoppervlakte. De proletarische boer is daarbij wel de laatste, die zich door smeedzaamheid en plooibaarheid in staat gevoelt zich in te denken in het vreemde wezen der hem tegenover staande wilden en barbaren, die hij in den vreemde, in de weinig bewoonde gebieden aantreft. Het is derhalve veel minder gebrek aan bodem, die de minder ver voortgeschreden volkstammen uitroeit en doet wegsterven, want dit heeft juist daar plaats waar nog steeds uitgestrekte gebieden nagenoeg onbewoond zijn, maar veeleer het gebrek aan eigen kultuur en de onmogelijkheid van een lagere kultuur om zich naast een hoogere te ontwikkelen, al wil men het anders gelooven en aannemen dat de lagere kultuur door de aanraking met een hoogere leer en voorbeeld tot zich neemt en zich ten nutte maakt. [1])

In de tropen is dit gansch niet mogelijk geweest. De daar wonende dichte volkeren konden door de werkzaamheid van het europeesche kapitaal onmogelijk geheel worden weggedrongen, ook al moest de kultuur dier volkeren geduchte slagen ondergaan en zelfs hier en daar tot een onherkenbare rest worden gereduceerd. Aanvankelijk dienden deze gebieden als leveranciers van kapitaal in den vorm van grondstoffen en fabrikaten. De strijd van het kapitaal

1) Verg. hierbij *Kautsky*, Socialismus und Kolonialpolitiek, enz. op. cit. 25.

richt zich in deze periode geheel op het veroveren van het gezag en de daarna mogelijk geworden beheersching van de productiewijze. Hiermede gaat gepaard een vernietiging van oude productievormen, maar toch eerst in een verder doorgezette periode, een poging tot wijziging van deze productievormen in een nieuwe en voordeeligere productiewijze, gericht op de vermeerdering van productie. Hiermede gaat samen een vernieling van vele vormen ener materieele beschaving. De vormen dezer materieele beschaving, welke zich uit deze periode hebben kunnen redden, worden dan algeheel vernietigd in de tweede periode der koloniale politiek, wanneer het europeesche kapitaal zich intusschen zoo ver ontwikkeld heeft, dat de productie welhaast alle marktbehoeften geheel dekt en niet genoeg nieuwe markten kunnen worden gevonden om als afzetgebied te fungeeren. Dan worden de tropische koloniën, bewoond door kultuurvolkeren, meer of minder kennende kultuurbehoeften, in stede van leveranciers van kapitaal ontvangers daarvan in den vorm van europeesche producten en fabrikaten. Nu breekt de tijd aan, dat aan alle indische productie ruwweg een eind moet gemaakt, ten einde markten te scheppen voor het moederlandsche product. Elke indische industrie wordt ervaren als vijandig, wijl zij den afzet der moederlandsche industrie benadeelen moet. Het kapitalisme ziet zich derhalve in de noodzakelijkheid om aan de ontwikkeling der algemeene productiviteit zooveel mogelijk hindernissen en belemmeringen in den weg te plaatsen.

Wat nu onze vaderlandsche geschiedenis betreft, zoo zien wij twee perioden, welke beide de pauperisatie van ons volk teekenen. Dat hiermede gepaard moet gaan een verkleining van het afzetgebied, in dezen zin immers, dat de koopkracht van het uitgebuite volk vermindert, is duidelijk. Wanneer dit ook aan het kapitalisme in verdere ontwikkeling duidelijk geworden is, komt een nieuwe periode in de historie, die, waarin de industrialisatie van het uit te buiten volk, gelijk ik het noem, beoogd wordt. De in het kapitalisme levende tegenstrijdige tendenzen veroorzaken deze voortdurende wisselwerking, waarover later nog uitvoeriger.

Met de onmeedoogend voortgezette verarming, de uitplundering van het onderdrukte en overheerschte volk, door de revolutioneering van het productieproces eerst en de vernietiging van wat er nog van dat productieproces is overgebleven later, is echter tevens vernietigd geworden een breed veld van kultuur, voor zoover deze zich uiting vermocht te geven op het gebied der materieele beschaving. Uitgebuite koloniën vertoonen daarom ook vooral het beeld van een ver achter gebleven materieel-technische kultuur, waardoor de kloof tusschen deze en de geestige, welke alle kultuurkrachten pleegt te absorbeeren, nog eens zoo wijd schijnt te gapen. Maar toch kan geen materieele beschaving worden vernietigd, zonder daarnaast zware, niet zelden onherstelbare schade te doen aan de ideëele, religieuse en staatkundige beschaving.

Onvermijdelijk werd de nederlaag voor de kultuur van het indische volk, hoe verder het hollandsche kapitalisme zich van het staatkundig gezag meester maakte. Hierbij heb ik het oog gericht op de rechtstreeksche gevolgen. Want wanneer nog aangevoerd worden zou de onverschilligheid der overheerschers voor de instandhouding van de kultuur der onderworpen volkeren, de verwaarloozing daarvan, — ook al reeds uit gebrek aan begrijpen en zien dier kultuur uit een materialistische verachting voor de vormen van beschaving, welke niet dienen een vergemakkelijking en veraangenaming van het leven, dingen, welke alle compagnieesdienaren zonder uitzondering hebben bezield en gekenmerkt, — dan is eerst recht begrijpelijk, hoezeer, de ons door onze voorouders als heilige schatten nagelaten kultuurveroveringen verpulverden en vermolmden, om ten slotte weg te glijden en te verstuiven in de diepten en in de oneindigheid van de vergetelheid.

De geschiedenis der volkeren geeft menig voorbeeld om deze theorie te staven. En wij zullen daarbij ervaren, dat er geen grond is voor de hypothese, dat het alleen volkeren van lagere kultuur zijn die door volkeren van een hoogeren kultuurtrap kunnen worden verdrongen of onderdrukt. Veelmeer vindt het tegengestelde plaats. Daarmede valt dan tevens elk recht van een zoogenaamd hoogere kultuur, om als voogd op te treden over een volk van lager gedachten ontwikkelingstrap.

Bij het zoeken van den kortsten weg naar Indië ontdekten de Spanjaarden Amerika. Geen oude kultuurlanden werden daar voor de europeesche hebzucht aanvankelijk geopend, maar rijke schatten van goud en zilver. Toen den bewoners dezen ontroofd waren, gingen de vreemdelingen er zelf toe over naar de schatten te delven. Daarvoor echter hadden zijn talrijke arbeiders noodig. De inlanders, in het bezit hunner eigen productiemiddelen er niet aan gewend, voor vreemdelingen te arbeiden, waren voor den mijnarbeid vrijwillig niet te krijgen. Daarom werden zij tot den arbeid gedwongen. En waar zij hieronder bezweken en uitstierven, stelde men geïmporteerde negerslaven in hun plaats. Zoodra op deze wijze de „arbeiderskwestie" was opgelost, en talrijke arbeidskrachten ter beschikking stonden, ging men er toe over ook andere producten voor de europeesche markt te produceeren, suiker, koffie, katoen enz. Zoo ging het ginds, zoo ging het in de hollandsche „koloniën" in de west, zoo ook trachtte men in ons Indië te handelen. Alleen, de kultuur van Java was te ver voortgeschreden om een teruggang tot den tijd der slavernij nog te kunnen dulden en de slavernij-geschiedenis op Java werd voor de Hollanders een mislukking. Den ook hierin onoorspronkelijken Van den Bosch gelukte het niettemin, nadat ons volk voldoendè gedegenereerd was, om middels een verkapt slavernijsysteem weer terug te gaan tot de tijden van Pizarro en Cortez in Zuid-Amerika.

Maar de productiviteit van den arbeid werd hierdoor in de kolonie niet vermeerderd. Slechts werd het aantal producten daardoor meer. Deze productenvermeerdering ging niet gepaard met een gelijk arbeidsverbruik. En waar men ook heèn ziet: de vermeerdering van de koloniale producten door middel van den kolonialen dwangarbeid, hetzij door rechtstreeksche slavernij, hetzij door de verkapte slavernij, voor welker nieuwe toepassing Van den Bosch in den adelstand werd verheven, heeft nergens een verhooging der productiviteit veroorzaakt. Dwangarbeid is altijd onproductieve arbeid. Het geheele streven van den dwangarbeider is er niet op gericht zijn arbeid zooveel mogelijk te doen opschieten, maar den gehaten meester en uitbuiter, waar mogelijk, te bedriegen en te schaden. De beste politiek voor den slaaf is succesvol bedrog. Zoo gering mogelijke en slechte arbeid wordt verricht, arbeidsvee en werktuigen worden, zoo eenigszins mogelijk, mishandeld. Loonarbeiders met hongerloonen werken niet beter dan slaven. Toch kon niettemin voorheen zelfs de dwangarbeid, de slavernij of de lijfeigenschap tot grondslag worden van technischen vooruitgang, en wel daardoor, dat hij of zij een klasse van uitbuiters schiep, die genoeg vrijen tijd bekwamen om zich aan kunsten en wetenschappen te wijden en daarmede dus de civilisatie te dienen. Maar de dwangarbeiders waren het niet, die dezen vooruitgang konden toepassen. Daarvoor waren vrije arbeiders noodig. Op algemeene slavernij van alle arbeidskrachten kan zich geen hoogere kultuur verheffen. De hooge techniek van het oude Griekenland, zoowel als van het middeleeuwsche handwerk, evengoed als van de kunstnijverheid en de beroepsnijverheid op Java in historische tijden, welke geen slavernij meer hebben gekend, werden gedragen door de vrije arbeiders der steden. Waar de maatschappelijke ontwikkeling den onvrijen arbeid tot algemeenen vorm van den arbeid maakt, daar gaat zij in een blinde steeg, waaruit een weg tot verderen vooruitgang slechts kan worden gemaakt, wanneer deze kultuur door vrije arbeiders of door arbeiders, die zich vrij maken, overwonnen wordt. Dat kan zeer vaak slechts geschieden door een overwinning van lagere kultuur over hoogere. Ziedaar dan de leer van het recht der voogdij van een hoogere kultuur over een lagere. [1])

Op Java ging het anders-om. Daar was een hoogere maatschappelijke kultuur reeds bevrijd geworden van den gedwongen arbeid der werkende eenheden, toen het hollandsche régime met de revolutioneering van het productieproces poogde terug te keeren tot den toestand, waarop de samenleving in Holland, welke nog nauwelijks, zoo al, aan de lijfeigenschap, de hoorigheid — men denke aan den nog altijd gestreden strijd der boeren tegen hand- en spandiensten — was ontgroeid. Hier was de lagere kultuur op het allerongelukkigst in staat geweest over de hoogere te zegevieren.

1) Verg. *Kautsky* t.a.p. 30—31.

Was de oud-romeinsch-helleensche kultuur der laat-antieke terecht gekomen in de blinde steeg, waaruit alleen de germaansche barbarenhorden haar vermochten te redden, niet zonder haar echter deerlijk te havenen, niet anders is later menige revolutie geweest, die aanvankelijk beteekend heeft de overwinning van een lagere kultuur op een hoogere, voorzoover deze steunde op een uitbuiting van den arbeid. De revolutie onder Dipa Negara was een geheel andere. Zij was kulturreel een reactie van de javaansche hoogere beschaving, een laatste wanhoopspoging dezer verdrukte en vertrapte kultuur om te ontkomen aan de beknelling van de lagere kultuur der hollandsche overheersching. Het protestantisme was waarschijnlijk een rebellie van volkeren van lagere kultuur tegen de hoogere kultuur van Italië, en de bestormers der Bastille uit de parijsche voorsteden waren in kultuur toch ongetwijfeld de minderen van de fijne dames en heeren der fransche aristocratie. [1])

Het geheim van den ondergang der hoogere kultuur kan meestentijds worden gevonden in de afwezigheid eener voldoende maatschappelijke organisatie, dan wel in het feit dat zulke maatschappelijke organisatie niet krachtig genoeg is om weerstand te bieden aan den stormloop van lager ontwikkelde volkeren. Wij staan vaak verwonderd over de schijnbare tegenstrijdigheid in de geschiedenis, dat een volk op hoogen trap van kultuur gekomen, zich niettemin niet voor den plotselingen ondergang heeft kunnen schutten. Gemeenlijk komt onze verwondering dan wel daaruit voort, dat wij ons een verkeerde gedachte der kultuur hebben gemaakt. Wij zien daarin vaak een hooge mate van kunsten en wetenschappen, welker bloei ons een glansvol algemeen beeld van den kultuurstaat van dat volk toeschijnen. Zoo ten aanzien van de oude Grieken en zoo ook in nog veel hoogere mate het oude Indië, waarvan de resten nog steeds ons vervullen met een oneindigen eerbied voor hetgeen onze voorouders hebben weten te bereiken. De verzekering en vermooiing van het individueele bestaan echter is ten slotte niet het geheele wezen der kultuur. Daarom ook zien wij een volk, dat op den hoogst-denkbaren trap van zulke vulling van het leven is aangeland, dat zich met den betooverenden glans der schoonheid heeft weten te omgeven, plotseling de vernietiging nabij. Deze schijnbare tegenspraak komt wel daardoor, dat wij het wezen der kultuur ook moeten begrijpen als een sociale levensvoorzorg en niet als een uitsluitend individueele vervolmaking. Elke nieuwe vooruitgang van eenzijdigen aard *kan* een kultuurvooruitgang beduiden, maar hij zal met gevolg eerst voor het betreffende volk van waarde worden, naar gelang hij zich in den dienst der algemeene voorzorg stelt of laat stellen. [2])

De kultuur onzer voorouders, een aziatische kultuur, gebaseerd op den grondslag, welke lange eeuwen voor ons hadden gemetseld, miste die algemeene voorzorg. Onze kultuur was, ondanks alle begin van zulk een sociale organisatie, welke ook reeds te vinden is in den staatsvorm dier dagen, te individualistisch en nog onvoldoende sterk om tegen den stormloop der waarlijk lagere westersche kultuur bestand te zijn.

Hetzelfde zien wij ten aanzien van Egypte. De buitengewone ontwikkeling van de bouwkunst, de goudsmeedkunst, het weven en zoo vele andere kunsten, die er tot zulk een hoogte van volkomenheid opbloeiden, duizenden jaren geleden, is gestorven onder den invloed van vreemde beschavingen, welke zich tevreden stelden met een lager niveau van ontwikkeling in deze zaken en er schijnt nog nauwelijks een karakteristieke inheemsche kunst van beteekenis uitgeoefend te worden, tenzij het ware de kunstmatige uitbroeding van eieren en zelfs dit wordt ook in China aangetroffen. Gelijk sir Thomas Browne schreef in zijn: „Fragmenten over Mummies", is „Egypte geworden het land van vergetelheid en verstuffing. Zijn oude beschaving is verdwenen, en zijn roem is vervlogen als een geestverschijning. Zijn jeugddagen zijn voorbij en zijn gelaat is gerimpeld geworden en verlept. Het tuurt niet meer naar de hemelen, zijn sterrekunde is gestorven en de wetenschap trekt andere banen." [3])

1) Verg. *Kautsky* t.a.p. 30 — 32.
2) *Lippert* t.a.p. I. 441 — 442.
3) *Edw. B. Tylor*, Researches enz. op. cit. 181 e.v.

Gelukkig, dat het egyptische volk in allerlaatsten tijd uit den slaap ontwaakt is en nieuwe banen heeft ingeslagen.

Dat is de noodlotige werking geweest van opvolgende overheerschingen. De degeneratie is onvermijdelijk, wanneer de overheerschende natie in kultuur de mindere is van den overheerschte. Zoo verdween de kultuur van Mooren en Peruvianen onder de overheersching der Spanjaarden, die der Spanjaarden op haar beurt voor de nog lagere kultuur der Noord-Amerikanen, de kultuur der Hindoos in haar uiterlijke vormen onder de britsche overheersching. Het is natuurlijk heel iets anders, wanneer barbaarsche kunsten verdwijnen om vervangen te worden door hoogere kunsten. Dan is van een kultuurval moeilijk te spreken. Er is ook nog een fisisch en moreel verval onder de onderdrukking en de verleidingen van de beschaving. Het echte onweersprekelijke kulturverval heeft plaats, wanneer een minder beschaafde maar sterke groep de overhand verkrijgt op een beschaafd maar zwak volk en daarvan heeft de geschiedenis helaas voorbeelden te veel, de gansche aarde over, ook op Java. [1])

De geschiedenis van Midden-Amerika geeft ons een geval, ongeveer aan dat van Egypte en aan dat van Java gelijk. De oude steden met hun wonderen van bouwkunst en beeldhouwkunst zijn verlaten, de specifiek inheemsche kultuur is ten grootsten deele verdwenen en het volk is thans teruggebracht tot een soort van lage europeesche beschaving, welke nauwlijks dien naam verdient. Een epitoom op het lot van de ruïnensteden kan gevonden worden in de woorden, welke een merkwaardig inheemsch document, in quicheesch en fransch gepubliceerd door Brasseur, beëindigen: „Dit dan is er gebleven van die allen van Quiché, dat zich Santa Cruz noemt." De ruïnen van de groote stad van Quiché zijn nog steeds te zien; Santa Cruz, de opvolgster, is een armelijk dorp van twee duizend zielen, een mijl of wat verder. [2]).

Och, is ook zulk epitoom niet te vinden voor Java?

Talloozen zijn de factoren welke de degeneratie, het karakterbederf, den kultuurteruggang veroorzaken. Ook is daarbij de wisselwerking welke er plaats heeft tusschen de overheerschers en de overheerschten. Despotisme, in welken vorm ook, en overheersching is één dier vormen, is altijd schadelijk, zoowel voor de onderdrukten als voor den onderdrukker. Zij is daarom de slechtst mogelijke regeer- of staatsvorm. De corruptie en de degeneratie der overheerschers zelf, en waarvan de geschiedenis der O.I.C. zulk een verpletterend beeld ons heeft bewaard, kon niet nalaten nog te bevorderen de degeneratie van de overheerschten, nadat zij genoeg bedorven waren naar het karakter om de zedelijke kracht te missen, welke hen in staat gesteld zou hebben en dan zonder al te groote inspanning, in verschillende momenten en perioden, om zich van de overheersching te ontdoen. Het is een algemeene regel dat oorspronkelijke en onafhankelijke vooruitgang uitgesloten is bij een volk dat onder de overheersching van een ander volk zijn kultuur geheel of ten grooten deele heeft ingeboet, even als zulke vooruitgang niet kan worden aangetroffen bij een lagere kultuur in de tegenwoordigheid van een hoogere. Vandaar dat in Indië onder de overheersching tweezijdige kultuurstilstand valt te constateeren. De gedachte, die wel eens wordt uitgesproken, dat een zelfde lijn van evolutie wordt gevolgd door alle rassen en natiën om het even, is slechts dan juist, wanneer men zich daarbij steunt op de groote a l g e m e e n h e i d van den evolutiegang. Een vrij volk ontwikkelt zich in de bijzonderheden van zijn vooruitgang anders dan een volk onder vreemd-nationale overheersching. Dit is niet alleen zeer natuurlijk, maar tevens doet het er weinig toe of het overheerschte volk verkeerde in een tijdvak, dat het in zijn kultuur een punt van stilstand had bereikt dan wel of het in opkomst begrepen was vóór de komst van den vreemden heerscher. [3]). De milieuverandering, welke ons volk onderging door de aanraking met de dragers eener westersche civilisatie had zegenrijk kunnen zijn, wanneer beide kulturen onafhankelijk van

1) Verg. *Edw. B. Tylor*, 182.
2) idem.
3) Verg. *Tylor* t.a.p. 160, die echter niet evenzoo oordeelt.

elkander zich hadden kunnen aanvullen uit elkander. In ons geval echter verdrong de westersche geleidelijk en langzaam de onze. Deze had inderdaad een tijdperk van stilstand bereikt, die zich naar ons gevoelen reeds uitte, schijnbaar maar in details ook werkelijk, in teruggang. Onder zoo ongunstige verhoudingen kon het niet anders of de eigen oorspronkelijke krachten moesten zich begeven. Een nieuwe kultuur kon daardoor ook evenmin worden opgenomen, en de schijnbare teruggang van weleer werd een werkelijke, rapide en algemeene teruggang, een val ten slotte van de hoogten, welke na eeuwen met moeizaam streven waren beklommen.

Daarom moet op verstandelijke gronden gebroken worden met de gedachte, dat een versmelting van beide kulturen mogelijk geweest zou zijn, of zelfs nog zou zijn, een gedachte welke ook thans nog in burgerlijke kringen wordt gekoesterd, waar zij schuil gaat onder de associatie-, of zelfs wel assimilatieleus. Een leus ook, waarmee van regeeringswege wordt gepirouetteerd, wanneer het verschil van belangensferen gevaarlijke spanning veroorzaakt. Zoo i e t s een utopie is, dan deze gedachte. Die versmelting van kulturen is niet te bereiken, zoolang niet aan beide beschavingsvormen, onafhankelijk van elkander, vergund wordt hun eigen evolutie te volgen en welke d à n wellicht elkander voldoende zullen naderen, om uitwisseling van beiderzijds verworven waarden mogelijk te maken.

Hoewel ik nog vaker op deze associatiepolitiek terug zal moeten komen, welke de onwezenlijke basis vormt van elke ethische politiek, geloof ik toch reeds thans in het huidig verband van deze regelen mijn meening te moeten uitspreken, dat nimmer tot d e z e associatie zal zijn te komen, ja, dat integendeel bij toenemende ontwikkeling van beide betreffende volkeren de kloof tusschen beiden zich zal verwijden en verdiepen, zoolang niet een staatkundige, dat is in zijn oerbron kultureele vrijheid aan de overheerschten wordt verleend. Zelfs is uitgesloten dat men het overheerschte volk, dat zich toch nimmer geheel van zijn eigen kultuurverleden zal kunnen losscheuren, door geleidelijk-toenemende, zoogenaamd staatkundige vrijheid, welke slechts is een verkapte vorm van een beter begrepen exploitatiepolitiek, op een verdere toekomst berekend, tot die gewenschte associatie zou kunnen brengen. Zulke „associatie" is inderdaad een belemmering op den weg naar de eenig-mogelijke associatie, namelijk de laagsgewijze naar het intellect tusschen overigens volkomen vrije groepen en individuën.

Men leert alleen zwemmen in het water. Een volk kan op geen andere wijze de vrijheid leeren gebruiken dan in vrijheid. Dit is een wet. Er is nog geen één volk door een ander, dat overheerschte, voor de vrijheid opgevoed. En de voogdijtheorie, waarmede nog wel eens meer de gedachte van den lezer zal worden beziggehouden, mist zoozeer alle practische realiteit dat het verwonderen moet een zeker soort, n.l. burgerlijk denkende sociaal-democraten daarvoor gewonnen te zien. Zoolang echter die vrijheid niet wordt verschaft, of niet is verkregen, kan de eigen kultuur geen ontwikkeling verder volgen, gelijk hiervoor gezien. Echter, een onvrije kultuur, dat wil zeggen, een welke voortdurend te strijden heeft om haar bestaan zelf, weert zich noodwendig tegen elke poging om haar met een andere te versmelten, wijl zij in haar gevangenschap en gebondenheid zulke poging natuurlijk moet ervaren als een aanslag op haar eigenheid, dus op haar wezenlijk bestaan. De associatie van een overheerscht volk met een overheerschend volk is een hersenschim en een miskenning van alle politiek-psychologische leeren, welke de historie ons heeft nagelaten. Nog eens: de kloof tusschen beide kulturen, en al ware het reeds door het stationair blijven van één daarvan, verwijdt en verdiept zich.

Slechts de vrijheid kan de brug bouwen, welke beide met elkander verbinden zal.

Het is zeer belangwekkend na te gaan, dat het intuitieve inzicht in de practische beduiding van de boven-ontwikkelde theorieën bij de overheerschers bestond en in tal van stukken, op tal van wijzen tot uiting werd gebracht. Rede en argument buiten het rechtstreeksch materieele zoeke men daarbij niet, maar de door de practijk als het ware opgedrongen eindschakels van een keten van oorzaken en gevolgen werden wel duidelijk waargenomen. In de

hoofdstukken hiervoor hebben wij reeds kunnen waarnemen, hoezeer tal van openbare geschriften in Holland, hoe besluiten van de indische regeering, zoowel als van de amsterdamsche directie der O.I.C., hoe eindelijk ook de geheele politiek der Compagnie al of niet uitgesproken te kennen geven een immer levende vrees voor een opbloei van den kolonialen handel en de koloniale industrie. De plannen van Coen, Van Imhoff en Mossel en van zoovele anderen, die minder uitstekende posities bekleedden, plannen welke erop gericht geweest schijnen te zijn tegen den stroom in te gaan en den handel en industrie in de kolonie juist wèl tot ontwikkeling te brengen, verzwakken niet, maar versterken veeleer den zin van het hiervoor gezegde. Immers dient nimmer uit het oog te worden verloren, dat alle deze plannen bedoelden den handel en de industrie van de blanke bevolkingsgroep in Indië te doen bloeien. Dat wil zeggen, dat deze verder dan de meerderheid ziende personen andere, méér doeltreffende vormen meenden te kunnen in het leven roepen voor een uitbuiting van het koloniale gebied. Juist wijl zij verder konden blikken in de toekomst, begrepen zij dat het monopolie der O.I.C. slechts was een oude, naieve vorm van het kapitalistisch-maatschappelijk stelsel, dat door andere vormen diende te worden vervangen . . . . . in het belang van het vreemde kapitaal zelf. Dat maakt het groote verschil uit met elke poging in oogenschijnlijk gelijke richting gaande, maar haar initiatief nemende bij de leiders van het indische volk zelf. Dezen toch trachten de uitbuitingsmacht van het vreemde kapitaal te verminderen en te v e r z w a k k e n. Wij troffen reeds herhaaldelijk uitingen aan van nederlandsche politici, welke onomwonden te kennen gaven, dat de verwaarloozing der kolonie als wijsheidsmaxime in het economisch belang van het moederland geboden was. En het regeeringsreglement van „Nederlandsch"-Indië dat in 1854 tot stand kwam en waarnaar nog steeds de koloniale politiek wordt gedreven, is op dit zelfde beginsel gebaseerd, gelijk nog nader blijken zal.

Bij alle uitingen, reeds aangetroffen en nog aan te treffen, kan thans de aandacht gevraagd worden voor die van den lateren gouverneur generaal A. H. Wiese, toen directeur-generaal, die op het einde van het bestaan der O.I.C. de gansche twee-eeuwige staatkunde van dat lichaam in dezer voege onder woorden bracht, en daarmede volmaakt de gedachten, nog van zijn tijd, weergaf: „Het belang der koloniën dient ons bedunkens steeds aan dat des vaderlands ondergeschikt te wezen, en dit schijnt niet te gedoogen dat men zich zelf mededingers verwekke, vooral in een tijd, waar de toenemende industrie aller volken bereids van eenen zoo nadeeligen invloed voor den bataafschen handel is." En als detail van staatkunde, welke in zijn algemeenheid nog veel meer waarde krijgt: „Zoolang men dezelve niet met een genoegzame zeemacht beschermen kan, is het niet raadzaam, meer dan de volstrekt onontbeerlijke onkosten aan de eilanden voor Batavia gelegen, te doen." [1])

Veel commentaar is hierbij niet noodig. De vraag mag echter gesteld worden: of nog niet heden ten dage de overgroote meerderheid van nederlandsche politici en nederlandsche openbare schrijvers, zij het in andere, meer verhulde woorden dezelfde, voor de ontwikkeling der kolonie noodlottige maxime huldigen, als Wiese of het Regeerings Reglement? Een gansche reeks van officieele, voor het nageslacht bewaard gebleven uitlatingen vult de tijdperken vóór en na Wiese aan in gelijken geest. Enkele ervan mogen hier in de herinnering worden teruggeroepen, opdat toch ook vooral niet voor degenen, die Indië's geschiedenis niet kennen, een verklaring als van den directeur generaal op het einde van den compagniestijd slechts de waarde van een op zich zelf staande meening hebbe.

Een eerste spoor van weerzinwekkend onnatuurlijke politiek om de rijkdomsbronnen minder weelderig te doen vloeien, opdat geen ander zich daaraan zou kunnen laven, vinden wij in een memorie van den bantenschen opperkoopman, later lid van den Raad van Indië, Jacques l'Hermite, aan de Heeren Zeventien over den stand van zaken in Indië, wel zoo

1) *Consideratiën van den directeur generaal A. H. Wiese* over de werkjes van Dirk van Hogendorp, met de annotaties van Gijsbert Karel van Hogendorp, in *Opkomst*, XIII pag. 92.

vroeg als 10 augustus 1612. Het betreft den raad, die later ook werd gevolgd en die stroomen bandaneesch bloed tot gevolg had, om de specerijboomen in de Molukken, op een gering aantal na, uit te roeien. De adviseur was even ongerust over de gevolgen hiervan op de stemming van het volk en wist dus zeer wel welk heilloos spel gedreven worden zou met de eigenste levensbelangen van een gansche bevolking, welke daardoor tot den hongerdood, althans tot den ondergang zou worden gebracht, maar hij troostte zich met de gedachte, „dat dit wel doodbloeden zou" en hij rechtvaardigde zich even goed als Wiese, bijna twee eeuwen later, dat het belang der O.I.C., dat is dus van het „moederland" dit eischte. [1]) Dat l'Hermite geen ontoerekenbare zonderling is geweest maar rechtstreeks naar den geest der amsterdamsche Edele Heeren had geraden, blijkt uit den brief van het opperbestuur, dato 30 april 1615 aan g. g. Coen, „dat men iets groots tegen den vijand moest uitrichten, de Bandaneezen vermeesteren, de voornaamsten onder hen doen uitroeien en verjagen en het land liever met heidenen weder doen bevolken, al zou men aldaar eenige boomen doen uitroeien, en het bedoelde land tot een woestenij maken." [2]) Men weet dat Coen, vermeende voorstander en ijveraar voor een ontwikkeling van industrie en handel in Indië, later aan deze order gehoor gegeven heeft op een wijze, zóó afdoende, door namelijk geheel Banda uit te moorden, dat de directie zeker tevreden moet zijn geweest.

Coens veel geprezen politiek was ook overigens doorloopend een ruwe, steeds gebrek aan diplomatieken zin en minachting van rechtsoverwegingen verradende staatkunde. Niet anders was zijn bedreiging van Banten met stelselmatigen zeeroof van bantensche en op Banten varende schepen, wanneer de Compagnie niet onder voordeeliger voorwaarden dan de andere handelaars peper kon krijgen. Op den bodem van al zulke besluiten lag steeds de enkele, bekrompen gedachte dat de Compagnie en haar belangen vóór moesten gaan, goedschiks of kwaadschiks, boven de interessen van Indië zelf. [3]) Maar „deze overdedigbare willekeur en dit misbruik van macht," gelijk De Jonge even Coens staatkunde omschreef, was schering en inslag voor de opvolgende gouverneurs generaal, die over Indië in steeds wijdere sferen den scepter voerden. G. g. Van Diemen betoogde het opperbestuur, „dat uit Batavia's opgang volgde Banten's ruïne en dat dus uit het tegendeel belemmering van Batavia's vooruitgang moest volgen", reden genoeg voor dezen gouverneur generaal om in te stemmen met het koor zijner voorgangers en Banten's vernietiging te prediken, alleen omdat de Compagnie niet tegen de staatkunde van Bantens vorsten kon opwerken. Deze overweging deed ook bedenken, dat „het aangenomen grondbeginsel der compagnies-staatkunde moest zijn, dat men Banten niettemin niet te klein moest maken, ten einde Mataram niet te groote macht te doen verkrijgen." [4]) Van Diemen heeft hier de politiek der Compagnie geheel eerlijk geteekend. Het is diep te bejammeren, dat de Indiërs niet spoedig begrepen hebben dat inderdaad de gansche macht der O.I.C. berustte op de tweedracht en de mededinging tusschen hen zelf. Deze politiek heeft zich altijd gehandhaafd en handhaaft zich ook nog op dit zelfde oogenblik.

De domme staatkunde welke vereischte de vernietiging van natuurlijke hulpbronnen van het land, in stede van de ontwikkeling daarvan te beoogen, zelfs in het eigen voordeel, een politiek, welke met de bekrompen economische opvattingen van den tijd en met de despotische gezagswillekeur van het europeesche kapitalisme in zijn kinderschoenen overeenkwam, vinden wij terug in tal van verdragen, welke er op gericht waren vernietiging van product en grondstof te verzekeren, ter beperking van het graasveld der O.I.C, dat daardoor gemakkelijker zou kunnen worden beschermd en bewaakt tegen concurrenten. Het onnatuurlijke verdrag, in waarheid een afgedwongen onderwerping, met Mataram in 1734, waarbij geeischt werd vernietiging

1) Vgl. *Opkomst*, III. Onuitgege. St. 387.
2) Vgl. *Opkomst*, IV. xxxii.
3) *Idem*, IV. xlvi.
4) *Idem*, V. cxii.

der koffiecultuur op geheel Java met uitzondering van enkele plaatsen, de vernietiging daardoor van de levensbron van duizenden gezinnen aan de kusten en in het binnenland [1]), en het staatsblad, waarbij, door middel van een regeeringsverbod, het weven en spinnen ten bate van de markt en als industrie werd vernietigd, zijn een paar voorbeelden uit een gansche rij, waaruit weder grijnzend dat grondbeginsel te voorschijn treedt: moedwillige vernieling van Indië's toekomst als het moet, voor de verzekering van een winst aan een troepje kapitalisten in Amsterdam en Rotterdam.

Maar hoe zou het anders mogelijk zijn, wanneer wij bemerken dat nederlandsche staatslieden van heel veel later, met name Luzac, deze politiek niet alleen vergoelijken, maar aan haar hulde brengen. Deze kapitalisten-paladijn orakelt op het einde der achttiende eeuw: „Het is geen onrecht, de bedrijven in de koloniën te verbieden; die volkeren pleegden immers eeuwen lang slechts landbouw, visscherij, etc. Ook Amsterdam is eerst honderd jaar na Christi geboorte gegrondvest." [2]) De konsekwentie ligt voor de hand: men moet, als systeem, de Indiërs geen meerdere wijsheid bijbrengen; men moet, als systeem, de ontwikkeling der kolonie onderdrukken als het kan, belemmeren in elk geval; men moet, als systeem, het belang van het moederland onder alle omstandigheden doen vóórgaan aan dat der kolonie, en waar deze belangen, zooals bijna immer, aan elkander tegengesteld zijn, moeten die der kolonie worden vernietigd, *als systeem*.

Dit alles wil zeggen: de staatkunde der overheerschers beoogde in haar grondstelling niets anders dan pauperisatie en ignorantie van de onderdanen.

Reeds in het midden der 17e eeuw gold het beginsel, dat men den Indiër te beter in bedwang kon houden, wanneer hij geld van de regeering had te vorderen. De vrees om zijn penningen te verliezen, zoo werd — typisch-hollandsch! — verondersteld, zou hem „van allen opstand doen afzien." Daarnaast gold het al evenzeer als staatsmanswijsheid om groote vorderingen op vorsten ongeënd te laten, ten einde daarin bij spannende verhoudingen een middel van zeker soort politieke chantage te bezitten. Daendels kon opmerken dat de overheerscher zich eerst d a n verzekerd gevoelde van de „trouw" der onderdanen, wanneer dezen ten allen tijde met verbeuring van hun gelden of met gerechtelijke aanmaning tot schuldeelging konden worden bedreigd. Tevens luwde dan de „vrees", dat de onderdanen „te rijk" mochten worden. [3])

Deze politieke maximen teekenden volstrekt niet een op zich zelf staande periode in 's Compagnie's geschiedenis. Wij vinden ze terug tijdens het bewind van den gg. De Haan, die een mogelijken welstand onder de regenten „van zorgelijken aanschouw" noemde, omdat deze „bij eenig misnoegen of een onverwachten opstand van andere kwalijkgezinde knapen licht zouden kunnen uitspatten en zeer gevaarlijk worden." En ongetwijfeld vindt de historicus de waarheid aan zijn zijde, wanneer hij schrijft: „Dit verlammen van de onder haar gezag of invloed staande vorsten en hoofden door het afsnijden van de zenuwen hunner welvaart, ziet de geschiedvorscher als een rooden draad door 's Compagnie's resolutieboeken loopen." [4])

Men moet de bevolking arm en onwetend houden, — ziedaar de kultuurvijandige hollandsche staatkunde, „welke bestemd was de Compagnie te overleven." Tegenover Raffles' pogingen om den Indiër op te heffen, handhaafde de nederlandsche staatsman Baud in het midden der 19e eeuw de oude stelling dat men den Indiër „zoo lang mogelijk in den staat van kindsheid (moest) houden, ten einde met gemak de vaderlijke tucht te kunnen oefenen." En verder was het wel goed om hem eenig vermogen te laten verwerven, maar toch ook alleen om hem daarmee nederlandsche nijverheidsproducten te doen koopen.

---

1) Vgl. *Raffles*, Java, II. 226—227.
2) *Holland's Rijkdom*, op cit: IV. 218.
3) Vergl. *De Haan*, Priangan o c. I. 207.
4) *Idem* 343—344.

Wat voor verschil was er, ondanks een paar eeuwen, in het oordeel gekomen sedert de gg. Van Diemen verklaarde: „hoe minder geld in Ambon, hoe beter", omdat „het veel sekuurder en geruster voor de Compagnie (was) een arme en behoeftige dan een rijke en machtige gemeente te regeeren"? [1])

In hoeverre nu deze „roode draad" nog te vinden is in de begrootingsverschillen, bij voorbeeld in dit jaar 1921, tusschen de sommen, te besteden aan het werktuig tot sekuur en gevaarloos regeeren: het militair, en die aan onderwijs, hetwelk de onaangename tendens heeft om de „voor Holland zoo voordeelige sluimering" van Indië te doen eindigen, zal ik later pogen na te gaan. Voorloopig mogen deze aanwijzingen voldoende zijn voor de scheiptie van den indruk omtrent het karakter van het systeem van het nederlandsche „regeeren".

Noch Van Imhoff, noch Van der Oudermeulen, noch Pestel, noch welke nederlandsche schrijver, noch de edele bataviasche regeering, noch ook de amsterdamsche directie hebben ooit een ander stelsel gehuldigd en het doet iemand dan ook meesmuilen gade te slaan, hoe een „sociaal-democraat" als Van Kol op het Stuttgarter Congres in 1907 wijwel hetzelfde standpunt inneemt en even burgerlijk-kapitalistisch als de „Nieuwe Rotterdamsche Courant" in 1914, met alle overtuiging hoort verkonden, dat over de koloniën een baatzuchtige voogdij moet worden uitgeoefend, immers tot behoud van de koloniale producten voor het europeesche kapitalisme. Waar zóó groote eenstemmigheid nog thans bestaat op dit punt, moet men het waarlijk niet euvel duiden aan een vroegeren tijd, dat hij wat ruwer, maar ook wat eerlijker, in gelijke geestelijke laagte stond.

Er is niets veranderd in dit opzicht. Luzac riep uit: „Als wij den handel op Oost Indië ook nog verliezen, heeft ons volk de zekere ruïne voor oogen. Dat geldt nog meer voor West Indië. Als niet al ons geld in vreemde landen ten nadeele van den staat zal worden belegd, moeten wij die koloniën voor afzetplaats van de producten van Oost Indië en van Holland zelf bewaren." [2]) Ziedaar, wat het goede „moederland" voor ons wel in de toekomst meende te moeten klaarhouden. Maar spreekt dan deze Luzac anders dan de vereeniging Onze Vloot in 1914, die aan het zelfde euvel mank gaat om het belang van het nederlandsche volk gelijk te stellen aan het belang van een groep kapitalisten? En orakelt niet alweer de sociaal democraat Van Kol in gelijke zoete tonen in 1904? [4])

Hoe kan men dan eigenlijk nog in oprechtheid verontwaardigd zijn over Daendels, die moedwillig Java's kusthandel vernietigde, omdat deze niet langer in het belang was van Holland, wijl de smokkelhandel niet anders meer te bestrijden was dan door de vernietiging van alle kleine vaartuigen, jonken, booten en prauwen! [5])

Van den aanvang af tot het laatste einde toe, tot het regeerings-reglement toe, volgens hetwelk het bestier over Indië dient te geschieden, zij het onder verschillende vormen en vaak verdekt door zoetige woorden of verdronken in een put van frasen, heeft dat zelfde staatkundige systeem gediend en gewerkt: het belang van het moederland is hoofdzaak. Indien noodig, moet het welzijn der kolonie daaraan worden opgeofferd. Het belang van het „moederland" echter is enkel het belang van een klein gedeelte van het volk in Nederland, namelijk dat gedeelte dat door het kapitalistische stelsel der maatschappij als geringe minderheid heerscht over een economisch zwakke en afhankelijke meerderheid. En volkomen waar is het wat een schrijver, behoorende bij het kapitalistische stelsel, in een onbewaakt oogenblik uitroept: „Ten einde de kostbare, door de O.I.C. aangevoerde waren op prijs te kunnen houden, en het

---

1) *Idem* 431.
3) *Luzac* t.a.p. IV. 218.
4) „*De Nieuwe Tijd*", 1904, april, 259 v.v.
5) *G. G. en Rade aan den Minister.* 30 sept. 1810. *Opkomst.* XIII, lxxxiii: *H. W. Daendels:* Staet der nederlandsche oostindische bezittingen, onder het bestuur van den gouverneurs-generaal Daendels in 1808—1811. (1814) No. 50.

aan anderen onmogelijk te maken, die te bekomen, had zij niet geschroomd op sommige plaatsen de nijverheid der inboorlingen te vernietigen en hen aan den hongerdood prijs te geven." [1]

Hoe schril wordt daarin, met enkele woorden het lot van een volk geschilderd, dat het voorrecht, de zegening heeft genoten met het europeesche kapitaal in te nauwe betrekking te zijn gekomen! Welke oneindigheid van lijden ligt er besloten in die gedachte, dat men een volk berooven moet van zijn welvaart, zijn kunsten, zijn arbeid en levensbronnen, zijn kultuur en geestelijke beschaving, ten einde een handvol avonturiers rijk te maken!

En het resultaat van deze staatkunde, die op de vernietiging van een geheel volksheden en een wijde volkstoekomst gericht was? Wij zullen nog telkens daarop stooten. Deze verhandeling is bedoeld als schildering, ook van dien weg, door ons volk afgelegd, onze via dolorosa. Maar een vluchtige blik, daarop nu geworpen, kan als bewijsmateriaal voor de juistheid der theorie tevens als slot van deze afdeeling dienen.

Elk kan voor zich een denkbeeld verkrijgen van den achteruitgang van den handel, wanneer hij bij het beeld dat in het twaalfde hoofdstuk werd afgemaald van dien handel het heden vergelijkt, terwijl nog bovendien sedert eenigen, korten, tijd een langzame opleving heeft plaats gehad in den aanvang der nieuwe periode in onze historie. Waar is de handel van Mangkasar en van Boni en van de Moloekoe, van Malaka en Gresik, van Djapara en Tjirebon gebleven, van geheel Java en van Banten vooral? Wie weet nog af van de verre tochten van de Maleiers naar Madagascar en de Filipijnen en zelfs naar Japan? Waar worden nog de javaansche schepen gezien in Perzië en Arabië en India? Dat alles behoort tot het verleden. Het heeft lang geduurd, voordat geheel en al die handel was vernietigd. Eerst moesten eeuwen van verknechting van ons volk hun verderfelijken invloed hebben doen gelden op het karakter en den gemoedsaard. Maar ten slotte bracht toch de eene val den anderen mede. De klachten der Compagnie dat overal, waar haar handel verviel, de indische handel weer begon te bloeien, doen maar al te goed begrijpen wat onzen handel heeft dood gedrukt. Maar daartegenover bracht de Compagnie zelf geen nieuwen handel, want zij was niet in staat om het groote handelsveld zelf te beheerschen. Zij vernietigde zoo oneindig veel, enkel uit besef dat zij zelf te kort schoot en tegen een ernstige mededinging niet bestand was: Van Ambon en Banda was de handel weggevlucht. Het volk, verarmd en beroofd door het monopolie en de uitroeiing der specerijboomen, zag den handel vlieden naar Mangkasar, maar daarom werd Mangkasar in 1667 met wapengeweld getuchtigd, omdat er rijkdommen ook daar te rooven waren. Toen echter de Compagnie zich te Mangkasar vastzette, was het met den handel ook daar gedaan. Hij vluchtte op nieuw weg. [2] Naar Malaka niet meer, dat door de Portugeezen was vernietigd, deze onverzoenlijke vijanden der Maleiers, omdat dezen zooveel bekwamer en vaardiger handelaars waren. Malaka was eenmaal vernietigd en bereikte nooit meer zijn roem en grootheid van weleer, vóórdat n.l. de europeesche zegeningen zich ook daar hadden doen gelden. Ook de maleische handelsrijkjes Pedir en Pasei waren door de Portugeezen ten val gebracht door een oneindigheid van intriges en doorloopende oorlogen. De Battalanden, vroeger reeds op bewonderenswaardigen ontwikkelingstrap, vervielen. Zijn zij thans wel veel meer dan de woonplaats van deels half-barbaren? Wat ook is er overgebleven van den door zoo velen geroemden maleischen kust- en verhandel? De moedigste en vermetelste handelaars werden door de O.I.C. tot zeeroovers gemaakt, zij zelf, wier voorouders zich te samen deden om den zeeroof uit te roeien op hun handelswegen. En ook aan den internationalen indischen handel was door de O.I.C. geleidelijk een einde gemaakt, moedwillig en stelselmatig. [3] De uitgebreide kusthandel van gansch Java, waarvan wij een beschrijving vinden bij Raffles [4], is nu ook dood.

---

1) *Van Rees* t.a.p. 7.
2) Vergl. *Opkomst*, VI. lxxii. v. v.
3) Vergl. *Van Rees* t.a.p. 7.
4) *History of Java* I. 213 v. v.

Den levendigen binnenlandschen handel, die niet uitblijven kon bij den algemeenen opbloei van Java's industrie, is hetzelfde lot beschoren geworden; het marktwezen ging ziender oogen den ondergang tegemoet en daarmede tevens het onderlinge verkeer, dat de volkseenheid bevorderde. [1]) Banten was gerutneerd; eindelijk, na langen strijd, vervallen. Van het eertijds bloeiende Banten, waarvan nog enkele ruïnen aan zijn grootheid herinneren, is overgebleven een onaanzienlijk dorpje van visschers en doodarme landbouwers. Wie met de herinnering aan Banten's schitterend verleden op deze historisch-gewijde plekken verwijlt, voelt de tragiek van ons volksleven met groote smart schrijnen. Banten moest vernietigd worden, omdat de handel van hollandsche avonturiers dat noodig maakte. In Raffles' dagen was Banten reeds vernietigd en verarmd. Djakarta was echter nog steeds tot niets geworden. Het werd verlamd door bittere armoe en verscheurd door haat. Het was er ongezond en onveilig en de sterftestatistiek vertoonde enorme cijfers. [2]) Het verval van Tjirebon wordt met schrille kleuren beschreven. [3]) En ook de oostelijke provinciën verkeerden in een jammerlijken toestand van verwaarloozing. [4]) Zelfs een verheerlijker der O.I.C., Van Deventer, verklaart, dat „de staatkunde der Compagnie Tjirebon ten verderve had gevoerd". En niet Tjirebon alleen. [5])

Het is pijnlijk, uit te zoeken hoe en op wat wijze de indische handel werd gestoord, belemmerd, van karakter veranderd en in beteekenis verminderd onder den invloed van een verzengend monopolie, de plunderzucht der inhaligheid, gewapend met macht, en de kortzichtige tiranie van een koopmansbestuur. [6]) Hoe deze „gewapende kruideniers" te werk gingen, kan blijken uit een plakaat van 1767 regelende handel en scheepvaart in den archipel, voorzoover onderworpen aan de O.I.C., Handel in de vier soorten specerijen werd gestraft met den dood. Handel in opium werd evenzeer met den dood gestraft. Uitvoer van peper, tin en japansch koper was verboden, de invoer daarvan niet toegelaten op straffe van confiscatie en boete tot viermaal de waarde van het artikel. Gelijke bestraffing werd bedreigd voor in- en uitvoer van Soeratte-zijde en indiasche lijnwaden. Witkatoenen garens en alle andere soorten garens, arak, ongestempeld goud mochten op poene van gelijke straf niet worden uitgevoerd. Geen enkele haven dan Batavia stond open voor de schepen en prauwen, komende van de Moluksche. Geen prauw of schip mocht grooter hoeveelheid kruit voeren dan veroorloofd werd in een daarvoor uit te geven paspoort, op straffe van beslag van het vaartuig en van toediening van een lichamelijke kastijding, gelijk aan die voor diefstal. Niemand, thuis behoorende op de kust van Java, mocht, op poene van zware straffen, van eenig punt van de kust uitzeilen, waar geen resident van de O I C. gevestigd was. Geen schip van Banka of Biliton mocht eenige andere haven aandoen dan Palembang. Alle scheepvaart van Selebes en Soembawa was verboden op straffe van beslag van schip en lading. Geen schip van het oosten mocht Malaka passeeren. Een handelspaspoort voor Siak werd slechts één per jaar uitgereikt aan niet meer dan drie schepen, uitzeilende van Batavia, twee van de kust van Java en één van Tjirebon. Chineezen mochten enkel handel drijven op Batavia en Bandjermasin. Geen handel of scheepvaart van welken aard ook was toegelaten bewesten Banten's Westpunt, zonder paspoort van Batavia. Zoo zijn de voornaamste bepalingen uit een reeks van 31, alle moedwillig er op berekend elke handelsbeweging der Indiërs te fnuiken, elken ondernemingsgeest te dooden met het bekrompen baatzuchtig doel dat het fanatisme van den winsthonger mag worden geheeten. [7])

Hoe is het mogelijk dat er nog in het geheel een spoor van handelzin bij onze

---

1) *Idem* 220 v. v.
2) *History of Java*, II 265—266; 271; appendix A. iii, viii, xvi.
3) *Idem* 274—276.
4) *Idem* 280—282.
5) Zie *Opkomst*, XIII, xlii.
6) *Raffles* t.a.p. I, 214.
7) Vergl. *Raffles*, Java, I, 242—244.

voorouders overbleef? Moeten wij niet met bewondering vervuld staan voor de geest- en daadkracht dier voorouders, die zoo taai bleef leven en nooit geheel kon worden uitgeroeid en vernietigd?

Wat de indische industrieën betreft, geen hoopvoller beeld is daarvan op te hangen. Van de uitgebreidheid der javaansche industrie is niets meer over, ook nu niet. Waar hier en daar nog aan industrie wordt gedaan, voorzoover deze betreft de specifiek indische kunsten, en niet die, waar indische arbeiders in fabrieken en ondernemingen der overheerschers te werk zijn gesteld, hebben wij te maken met een teruggang der economische evolutie. Het grootbedrijf is vrijwel geheel verdwenen. Het kleinbedrijf is lijdend en kwijnend. Wat de talloozetypisch-javaansche nijverheidstakken betreft, een groot gedeelte is daarvan te niet gegaan, en wat er restte, verloor zijn beteekenis. De kunstnijverheid is rapied bergaf gegaan, gelijk met den kunstzin en de kunstvaardigheid van het volk, welke verdwijnen moesten met de welvaart.

De groote cultures der Indiërs zijn allengs verdwenen en hebben geleidelijk moeten plaats maken voor ondernemingen der vreemdelingen.

Om de productie te drukken begon de Compagnie de pepercultuur in het djakartasche, haar eerste „eigen" gebied te belemmeren en te verbieden. [1]) Dan echter kwam de dwangcultuur, de vaststelling van contingenten voor diverse gebieden en van boeten bij minlevering. Maar toen Banten's oogsten klommen, kwam de last tot extirpeeren in Soekapoera en Limbangan. In 1766 werd de gedwongen teelt in de bataviasche regentschappen opgeheven en daarmee ging de pepercultuur te gronde. Totdat in 1778 weer dwangaanplanting begon met hernieuwden last in 1795; in 1797 werd zelfs in enkele regentschappen de dwangcultuur hersteld. Maar in 1805 werd zij opgeheven en de pas geplante peper op hoogen last uitgeroeid. In 1806 werd opnieuw dwangcultuur overwogen. Maar nu was de peper dood, voor goed. [2])

Van 1687 — 1787 werden gemiddeld jaarlijks 9000 bahars van 3 pikols door Banten aan de Compagnie geleverd; in 1723 was de opbrengst zelfs 19000 bahars. In 1796 echter had de Compagnie zoo lang geheerscht, dat de belangrijke kultuur na een kleine opflikkering bijna geheel te niet was gegaan. [3]) In 1811 kon noch Banten noch zijn gebied in Zuid-Soematra één enkel pond peper opbrengen. [4]) In den loop der eeuwen is door het dwangstelsel en het monopoliseeren der Compagnie het product uit de meeste streken van Indië verdwenen en de geheele handel daarin bijna uitsluitend in de handen der Engelschen overgegaan. [5]) In 1818 en 1819 woedde er een economische opstand in Banten, als gevolg van de ruwe invordering der achterstallige belastingen. De bebouwing van den grond was sedert jaren verwaarloosd, niet meer derhalve onder het wanbeheer der O.I.C., maar onder het „zegenrijke" bewind van haar opvolgers, den koning van Holland en zijn trawanten, omdat de bevolking van de opbrengst bij de schrikwekkend hooge belastingen en invorderingen toch niet leven kon. Van de Graaff, die in 1818 het gebied inspecteerde, vond „elke kultuur in het diepste verval, uitgezonderd rijst". De pepertuinen waren moedwillig uitgeroeid. Onlusten in Banten waren een chronische kwaal geworden. De volksverarming was zonder uitzondering. [6])

Het lijden der koffiecultuur onder de Compagnie heeft honderden pennen reeds bezig gehouden. Er zijn helaas te vele bladzijden in de geschiedenis van het nederlandsche kolonialisme,

---

1) *De Haan*, Priangan o.c. I. 88*.
2) *Idem* 227 - 228.
3) Verg. *Encyclopaedie van N .I.* III. 251.
4) *Raffles*, Java, I. 146
5) *Encyclopaedie* t.a.p.
6) *De Gen. Inspecteur der landelijke inkomsten aan Comm. Gen. 27 april 1818* in *M. L. van Deventer:* Het Nederlandsche Gezag over Java en Onderhoorigheden sedert 1811. I 1811 - 1820 (1890) I. clxvi.

welke evenals die over de koffiecultuur zoo verbitteren tegen de overzeesche vreemdelingen, die als een sociale pest op ons arm vaderland neerstoegen.

Tot diep in de negentiende eeuw heeft zich de lijdensgang der koffie voortgezet en met dit saamgekoppeld was het leed van ons volk. De koffiecultuur is als een satansgeesel over dit volk gegaan.

Hier dan zijn voorloopig eenige sobere feitenmededeelingen ter schetsing van den moeizamen weg, door volksgeluk en volkswelvaren afgelegd naar het schavot, waarop onze kultuur werd vernietigd. Geen mededeelingen uit eenig „kwaadsappig geschrift". Zij worden ontleend aan de zelfs nog te vaak vergoelijkende geschiedvorsching van een actief dienend ambtenaar, tevens Nederlander die, ondanks de jaren onwijsgeerig en ondanks de historie onlogisch, nog bij wijlen vermag trotsch te zijn op de „grootheid" der Compagnie. [1])

De koffiecultuur werd door de Compagnie zelf ingevoerd. Zij was geen oorspronkelijke cultuur van ons volk. De eerste koffie, aan de Compagnie van haar eigen gebied opgebracht, ontving zij uit „vrije" cultuur in 1711. Vooral de gg. Zwaerdecroon begon, in 1718, met ijver koffie te doen planten, voornamelijk in de bataviasche regentschappen, in Priangan („de Bovenlanden") en in Tjirebon. Vijf jaar later bedroeg de oogst 1 millioen pond, enkel van de bataviasche regentschappen, werd de cultuur in andere streken verboden en het verhandelen van koffie strafbaar gesteld. In 1724 bedroeg de oogst 16.000 pikols, waarvan $^1/_4$ ondanks plechtige beloften, betaald werd met ongewilde katoentjes tegen 100 % winst. In 1726 werd de bevolking „bedrogen" met „woordbreukige" prijsverlaging, verordineerd bij „geheime" resolutie, omdat men zich voor zijn „oneerlijkheid" toen nog schaamde. Bovendien werd de helft van het verschuldigde „in deposito" achtergehouden Dit „bedrog" heette een „billijke gerechtigheid". Maar de koffiecultuur kreeg er haar eersten knak door. Niet de „eerloosheid" der nederlandsche Compagnie. Deze volgde, beurtelings gedreven door redeloos winstbejag en vrees voor te groote productie en smokkelhandel, een afwisselend stelsel, — wanneer men zulk werk van tot leiden en besturen onvermogenden „stelsel" noemen kan! — van aanmoediging en tegengang. De omvang der cultuur nam toe, bleef stationair of ging achteruit bij beurten, enkel door de kunstmatige factoren welke misdadige botheid en weerzinwekkende centenkoorts in het leven riepen.

In 1726 moest met kettingstraf het uitroeien der boomen door de getergde bevolking worden tegengegaan. Dwang-uitbreiding van den aanplant volgde. Niettemin was ook nog in 1728 de oogst verre beneden eisch. Dwanguitbreiding volgde. In 1733 echter begon het stelsel van moedwillige uitroeiing — de extirpatie! — ook op Java toepassing te vinden, gelijk met de specerijboomen in de Molookoe geschiedde. [2]) In 1735 werd de halve aanplant, in Tjirebon zeven achtsten, geëxtirpeerd. In 1737 kwam echter weer dwanguitbreiding, in 1738 extirpatie. Volksverloop werd zwaar gestraft. In 1739 kwam echter weer dwanguitbreiding . . . Daarnaast verschenen reeksen contingenten-bepalingen en contingenten-wijzigingen, in 1740, 1747, 1752, 1761, 1765 enz

De teelt in de „Benedenlanden" was nu al zoo goed als verdwenen, de welvaart in Priangen reeds vernietigd als gevolg van cultuur en exces. „Perioden van onverstand, luimen en baldadigheden" lagen nu achter den rug. De toekomst zou echter nog veel schrikkelijker zijn.

In 1783 werd bijplanting verboden, in 1784 bevolen. Idem in 1785, 1788, 1789, de aanplant in de soenanlanden daarentegen vernietigd. In 1788 werd de cultuur in Oost-Java toegestaan, in 1793 verboden. In Banten was middelerwijl de geheele cultuur vernield; in Ambon werd zij in 1794 opgeheven. Alle verdere uitbreiding werd in 1793 verboden, in 1795

---

1) Waar niet anders aangegeven, zijn de data ontleend aan *De Haan*, Priangan, o.c. I, 119—142, 159—171, 196—204.

2) Vgl voor het „stelsel" in de Molookoe *Riedel*, De sluikhandel der Molukkers, Makassaren, Boegineezen, Bandanezen en Papoesche slaven, Amsterdam, 1872, 1—3. Voor de sluikharige rassen etc. o.c. bij elk der beschreven gebieden.

nieuwe bijplanting bevolen. In 1796 werd echter de extirpatie gelast, en reeds enkele maanden later, in september van dat jaar, moesten alle verwoeste tuinen weer worden aangeplant; op beestachtige wijze werd de bevolking, onwillig en verbitterd, daartoe gedreven, vertelt ons Van Hogendorp in gerechte verontwaardiging. Het eene oogenblik werd de javaansche landbouwer met tuchthuisstraf getroffen, wanneer hij, in arrenmoede en wild door een schandelijke betaling van zijn arbeid, de cultuur er aan gaf en de boomen vernielde, het andere oogenblik werd hij gedwongen millioenen boomen met wortel en tak uit te' roeien. Infame tiranie! Wie zal het Van Hogendorp niet nazeggen? Maar deze infame tiranie heeft tientallen van jaren ons volk getreiterd en gesard en nameloos wee en leed over Indië gebracht. Wij behoeven daarvoor nog niet eens te gaan tot den tijd van Van den Bosch of van nog later, toen een daggeld voor gansche gezinnen werd uitbetaald van $3^1/_2$ tot 1 cent! Hierbij behoeft nog slechts te worden gememoreerd, dat de koffiecultuur nooit een algemeene volkscultuur is geweest, [1]) dat er tijden waren, dat de bevolking uit de dorpen vluchtte en in de bergen liever van gevonden wortelen leefde dan in de koffietuinen te worden vermoord, dat gansche streken slechts hongerlijdende gezinnen kenden, dat velen van den honger gekreveerd zijn, en dat het europeesche gezag in de verdragen met de vorsten des lands bij wijlen de ruwe vernietiging eischte van de door de bevolking in eigen cultuur gekweekte koffie, om te beseffen dat elk woord van lof aan den europeeschen arbeid te dezer zake een hoon der historie is. [2]) En wat was het resultaat van dit alles? Al het leed en de tranen der onzen heeft hun niets hoegenaamd gebaat; hun niet, noch hun nakomelingen!

Zulk duizeligmakend europeesch onvermogen ging gepaard met diefstal, trouwschennis, oplichting, kneveling, knoeierij, verduistering, bedrog, moedwillige verarming van het volk. Sawahs werden gerampast om er koffietuinen van te maken. „Laaghartige weedheden" werden bedreven, „continueele strafoefeningen" troffen gezinnen en desa's, „algemeene blokstraf" was de practijk der commissarissen-over-den-inlander, „rotan en ketting" schonk de regeering er boven op. Zelfs een Wiese, bij wien Van den Bosch zijn kennis der koffiecultuur opdeed, gaf toe dat „een wreede en onmenschelijke dwang" op de bevolking werd uitgeoefend.

De karbouwen voor het gedwongen en niet betaalde transport werden door de regenten, op hun beurt gekneveld en bedrogen, weggestolen. Onder de vrachten bezweken vele desalieden nu. Maar ook al werden de buffels niet door den regent gestolen, toegelaten door de gezagsvertegenwoordigers, die zonder uitzondering „schurken" waren, — hoe hopeloos! — de dieren werden door den te zwaren dienst en het overzware transport onbruikbaar gemaakt voor den ploeg. Vele karbouwen bezweken langs den weg. Nog in Daendels' tijd verloren twee soekapoerasche tjoetaks 400 buffels door de gedwongen koffiecultuur Op de transporten werden paarden en karbouwen overigens ook gestolen; zoo alleen in 1799 ongeveer 300 buffels uit Soemedang en Parakanmoentjang. Velen moesten onder de waarde van de hand worden gedaan.

Het transport der koffie kostte tijd. Vaak lagen weken en maanden de tegen woekergelden van de regeeringscommissarissen gehuurde prauwen op hoog water te wachten. Voor enkele streken was een maand, voor andere waren twee en drie maanden gemoeid met het vervoer. Zoo kostte deze koffiecultuur de bevolking vier à vijf maanden van het jaar. Met rijstbouw werd eenvoudig door geen enkelen witmensch rekening gehouden. Met den honger der desalieden evenmin Met de geweldige kindersterfte allerminst. Wie zou er zich het hoofd over gebroken hebben, dat „zwarten" droefheid gevoelden over het sterven van hun „zwarte" kinderen?

Ondanks het feit dat de compagnieskoffie werd vervoerd, moest de bevolking bij het passeeren van tollen de belasting betalen. Er werd schaamteloos geknoeid met de gelden die haar toekwamen, en reeksen europeesche bandieten werden rijk van het aan het volk ontstolen geld.

---

1) *Encyclopaedie v. N. I.* III. 274.
2) *Idem* 267.

Vaak werd betaald met minderwaardige katoentjes, die niet gewild waren, tegen fantastische prijsverrekeningen. Nog vaker werd in het geheel niet betaald. En om de kroon op het werk te zetten, werd opium opgedwongen als betaling. Opium, dat de kleine man wegwierp!

Bedrog was dagelijksche practijk. Aan de regenten werd het volk opgeofferd. Diefstal en woeker waren koffieadat en door gouverneurs generaal bevorderd, de winsten gedeeld. Een pikol van 126 ponden groeide allengs uit tot 160, 200, 220, 250, 270, 300 ponden! Bij de pakhuizen werd het volk opnieuw gekneveld en tot afgave van geld en producten gedwongen.

Op de wegen werden de transporten vaak door struikroovers, — vroeger, in tijden van langvergeten welvaren, niet bekend, — overvallen en geplunderd. Daarbij verloren vele desalieden het leven, Anderen krepeerden door de vermoeienissen en het ongezonde klimaat van Batavia, dat „wereldberucht" was.

Waar ge ook heenziet, de koffiecultuur bezit een „historie, warrig van schelmerij", een historie „van methodisch misleidende manoeuvres, die uitsluitend door medewerking der regeering mogelijk werden gemaakt." Zij vormt de odyssee van nederlandsche „schurkerij" en „eerloosheid". In 1805 „was de Preanger volkomen uitgemelkt." Het volk, zorgeloos gelukkig voorheen, was zoo geleidelijk aan, zoo langzaam aan, gedemoraliseerd, door gebrek aan voeding gedegenereerd, en door dit vreemdnationale bewind zoo gruwelijk verarmd, dat er nauw andere gedachten dan aan voedsel voor 't eigenste uur meer konden opkomen. Vroeger, in het begin, werd er nog wel eens een hoofd, zelfs een regent, vermoord. Maar spoedig miste zelfs wraakgevoel energie.

Hoe echter ging het met de specerijcultuur in ons vaderland, voornamelijk in de Moloekoe, waar zij de grondslag bij uitstek van het volksbestaan was, een bloeienden handel het leven gegeven en welvaart algemeen gemaakt had? Het „stelsel" van het hollandsche bestuursonvermogen heeft vooral ook daar zijn noodlottige werking doen kennen. Reeds zoo vroeg als 1625 nadat te vóór op de Banda-eilanden de bevolking was vermoord om de specerijboomen zelf te hebben, begon de Edele Compagnie alle nagel- en muskaatboomen op Ambon uit te roeien. Nog vóór 1630 begon de extirpatie der boomen op Serang en Hoeamoeal. Lisela werd in 1636 vernield en zeeroof werd er algemeen toen het volk geen middel van bestaan meer was gelaten. In 1643-1646 had de „stelselmatige vernietiging" van Hitoe plaats. Alle klappa-, sagoe- en specerijboomen werden omgehakt. En „150 jaar lang is het de eerste plicht der ambonsche gouverneurs geweest, de specerijboomen uit te roeien" door middel der afschuwlijke hongitochten, welker barbarisme ten eeuwigen dage aan den naam van Holland gekoppeld is. In 1645 kwam de Watoebela-groep aan de beurt voor de stelselmatige pauperisatie en uithongering door middel van de extirpatie. 1648 werd het rampjaar voor Seranglao en Gorong, voor de Keei en Ewaboegroep en voor den Saroea-archipel. In 1658 gingen alle nagel- en muskaatboomen op Boeroe er aan. In 1674 werd de Leti-archipel ten ondergang gedoemd. En Leti werd daarna het centrum van slavenhandel en menschenroof. Gedurende het treurig bestuur der O.I.C. werd in den loop der 18e eeuw op Ambon en de Oeliasa òf het aanplanten — in 1725, 1727, 1750, 1753, 1755 en 1765 — òf het omhakken — in 1700, 1703, 1709, 1710, 1713, 1743, 1759, 1768, 1773, 1780, 1782 en 1786 — van nagelboomen gelast, zoodat de bevolking ten langen leste niet meer wist, waaraan zij zich te houden had". In 1761 en 1769 werden de meerder geproduceerde nagelen verbrand. In 1791 werd die order weer ingetrokken. En eerst in 1864 werd op papier aan de verplichte levering van specerijen tegen te lage prijzen een einde gemaakt! Intusschen was de bevolking in de diepste ellende gedompeld en de algemeene volkscultuur der Moloekoe was totaal vernietigd. [1])

De zout-industrie, een nationale nijverheid voorheen, welke dit levensmiddel in het

1) Vgl. *Riedel* t.a.p. 4, 25, 34—38, 91—94, 150, 189, 218, 367, 462 sq.

gemakkelijk bereik bracht van een ieder, werd door de Compagnie volkomen doodgedrukt. Aanmaak van zout werd verboden, even goed als de handel in dit artikel. Monopoliestelsel en verpachting aan Chineezen hebben een reeks van knoeierijen en afpersingen met zich gebracht en de vrije industrie is tot op dezen oogenblik vernietigd. [1])

Van de algemeene nationale katoenindustrie is niets meer over. Erkend werd, dat er van de katoenindustrie door de Compagnie niets geworden was na twee eeuwig beheer. [2]) De Compagnie had de industrie totaal vernietigd. Reeds in 1648 was bij plakaat van 25 april aan de bevolking, voor zoover onder compagniesbewind levende, op zware straffen, later zelfs op doodstraf *verboden* geworden te weven en te spinnen! En de Compagnie had allerwege, waar haar gezag zich uitbreidde, dit onnatuurlijke en misdadige verbod verder gebracht opdat haar handel in minderwaardige „kleedjes" geen concurrentie zou te verdragen hebben. De katoenindustrie was op deze schandelijke wijze en door voortdurende aansporingen tot tegengang van de cultuur van het gewas moedwillig verdelgd. Toen in den aanvang der zeventiende eeuw gezantschappen naar Java's binnenland gingen, toen de Hollanders in den oorlog tegen Troena Djaja voor het eerst meer kennis bekwamen van het midden-javaansche binnenland, stonden zij verbaasd over de groote uitgebreidheid van uitgestrekte weelderige katoenaanplantingen in de vlakten van Solo, Kadiri en Madioen. Dat alles is verwoest, vernietigd, vernield. Honderd jaren ongeveer na de gewelddadige vernietiging der weefindustie werd door G. G. Mossel vergunning gegeven weer te weven! [3]) Maar de industrie had te veel geleden. Elke ontwikkeling was onmogelijk gemaakt. In honderd jaren tijd was zij overvleugeld geworden. En eindelijk werd, wat er nog droevigs restte van een eens levendige nijverheid, die duizenden handen werk en duizenden gezinnen voedsel gaf, door Daendels' besluit van 1 september 1808 en de daarmede samenhangende instructie aan regenten van den 27en september van dat zelfde jaar voor goed te niet gedaan. [4]) De thans met kapas beplante oppervlakte, voornamelijk Palembang, zuid Selebes en Java, bedraagt nog geen $^1/_4$ % van het bebouwde areaal. [5]) Het belang van het moederland was vóórgegaan, ook hier. Het belang van Indië was geen gedachte waard geweest!

De in oostelijke residenties, vooral te Gresik bloeiende salpeter-industrie met de daarnaast gaande takken van kruitfabricatie en geschutgieting, is geheel te niet gegaan. [6])

De metaalindustrieën werden verwaarloosd, alhoewel reeds voor meer dan honderd jaren begrepen was, dat Borneo en Soematra rijk aan delfstoffen waren. De smeedkunst der Javanen, voorheen ontwikkeld tot een verbazingwekkende hoogte, is een kwijnende, weinig beteekenende industrie geworden, hoewel in kleine kringen nog gewaardeerd om de groote kunstvaardigheid der beoefenaars, ook thans nog.

Wiese erkent, dat deze nijverheid steeds verwaarloosd geworden is door de Compagnie. Maar och, het „moederlandsche" belang was er immers niet bij gemoeid. [7])

Op het einde der achttiende eeuw moest, hoezeer noode, erkend worden, dat van de

---

1) Vergl. *Consideratiën van Wiese met aanteekeningen van G. K. van Hogendorp*, 86.
2) *Idem*, 70, 87; *Dirk van Hogendorp*, Bericht enz. op. cit. onder Katoen.
3) *Memorie over de Jacatrasche en Preangerlanden* door den G. G. Mossel van 20 augustus 1754 en *Resolutiën van 7 oct. en 7 november 1754 in Opkomst*, X. lxiii.
4) Verg. *Opkomst* XIII. lxvi.
5) Vgl. *Encyclopaedie v. N. I.* II onder „Katoen".
6) Vergl. *Consideratiën van Wiese*, enz. 80.
7) Vergl. *Consideratiën* enz. 81.

suikerindustrie niet gemaakt was, helgeen er, ware ons volk aan zich zelf overgelaten geweest, van gemaakt had kunnen zijn. Men had het belang der suikerindustrie niet naar behooren ingezien. [1])

De indigocultuur, voorheen een volksnijverheid, welke de noodige kleurstof leverde voor de verving van de producten der weefindustrie, ging langzaam aan te niet met deze, want de Compagnie maakte er zich van meester. Met het gevolg dat de „cultuur een plaag" (— en erger! —) „voor de bevolking werd en zonder eenig voordeel voor haar." [2])

G. G. Mossel ontwierp contingenten-regelingen voor het djakartasche en Priangan, stelde zware boeten op minlevering. Het baatte niet en epidemieën deden de productie zelfs omlaag loopen. Nieuwe regelingen kwamen in 1767, de verplichte leverantie werd tot minder dan de helft teruggebracht. Maar de levering bedroeg nog niet de helft ook daarvan. Boeten van 20 rijksdaalders per niet geleverde pikol werden geheven; het baatte niet. Enkel werd de cultuur geknakt, want de gecommitteerde-over-den-inlander, die de boeten opstreek, had er nu rechtstreeks belang bij de teelt tegen te werken. En deed dat met ijver.

Zoo ging de volkscultuur in Tjirebon sedert 1706 geleidelijk achteruit. De door de Compagnie vastgestelde prijzen waren steeds lager dan de productiekosten. De „luie" Indiër verkoos dus, als hij eenigszins kon, terecht niet te werken.

In 1789 werd voor Tjiandjoer de dwangcultuur eindelijk ingetrokken, nadat de regent aldaar den gecommitteerde daarvoor had omgekocht. Toen later, onder Van Overstraeten, gepoogd werd de Djampang de dwangcultuur op te dringen, moest tegelijk een scherpe bepaling gemaakt worden tegen ..... volksverhuizing aldaar De Indiërs gingen overal de cultuur zoo haten, dat zij verhuisden op eerste tijding dat hier of daar indigo, — hun oorspronkelijke volkscultuur! — zou moeten worden geplant.

In 1803 werd voor west Java de cultuur opgeheven. Het was de zooveelste mislukking van nederlandsche regeerkunst. Maar het volk was er niet mee gebaat. Want de betrokkenen moesten nu tegen de „gunst" der opheffing 7500 rijksdaalders 's-jaars aan belasting opbrengen. Twee jaar later werd deze belasting nog eens verzwaard. In stede van 22.500 gulden in totaal, moest nu elk gezin, zonder uitzondering, anderhalven gulden bloeden.

De indigo-cultuur legde een zwaren druk op den Indiër door de hooge productiekosten, het omslachtige bereidingswerk, het onevenredig groot deel van het volk dat daartoe werd aangewezen. Volgens g.g. Siberg, een van de infaamste „schurken" uit de Compagnies-geschiedenis, kon de bevolking 1 pond fijne indigo, waarvoor de Compagnie, later de regeering, *f* 1.50 betaalde, voor geen *f* 25.— bereiden. Het was minder verlies voor vele streken om de indigo, in verboden smokkelhandel vaak, elders in te koopen. En dat werd zelfs in vele conterijen de practijk. „Het kwam voor dat vee verkocht en zelfs menschen verpand werden, om maar aan indigo te komen voor de compagnies-leverantie." Dat gelijksoortige schelmerijen en schurkerijen plaats hadden, als in de regelen over de koffiecultuur hiervoor vermeld, spreekt van zelf. Het waren toch dezelfde Nederlanders, die volgens een hunner eigen barden „met indisch bloed zich mestten, met indische tranen lachten." [3])

Van Hogendorp toornde tegen de ellendige verwaarloozing van Indië's kostbare bosschen, waarmede de Compagnie niets had weten aan te vangen. Wiese erkent dit met zooveel woorden: onder een ander stelsel had de Compagnie uit het boschwezen een enorm voordeel kunnen trekken. Nu werden de prachtige wouden van Java eenvoudig geplunderd door bevoorrechte chineesche pachters. [4]) Daendels maakte een eind hieraan. Hij stelde een departement

1) *Idem* 73.
2) *Idem* 76. ook *De Haan*, Priangan I 90* sq.
3) Vgl. v. h. voorg. na nt. 4. *De Haan*, Priangan o. c. I. 222* e. v.
4) *Considerantiën* enz. 71.

voor het boschwezen in en monopoliseerde het hout van Java op zulk een wijze, dat er een voelbaar nadeel uit voortsproot voor den prauwbouw en andere nijverheid. Dat was de genadeslag voor den handel. Er was voor den Javaan geen stuk hout van zijn eigen land meer te verkrijgen. Het „moederlandsche" belang had alles opgeslokt. Er bleef voor den landsman niets meer over. Zijn hut, die hem vroeger, wanneer hij gebruik wilde maken van deugdzaam materiaal, slechts enkele guldens kostte, werd tien maal zoo kostbaar. De woningtoestanden gingen dus achteruit; ook de vischnijverheid, wijl de Indiër het geld miste om zich eigen vischvaartuigen te bouwen. Hij werd de visschersknecht van rijke Chineezen en een ruim middel van bestaan werd hem misdadig ontroofd. [1]) Weer dwong het nederlandsche belang den landzaat tot den honger.

En hoe is het daarbij toegegaan ?!

Hout vormde voor de Compagnie de oudste verplichte levering. Kort reeds na haar nesteling in het krawangsche, beschikte zij eigenmachtig over hout en bamboe, bepaalde naar willekeur prijzen, eischte gedwongen leveranties en liet zelfs Prianganers hout in Krawang en Tjirebon kappen. In 1683 was de houtkap in „een zuchtend gepresteerden heerendienst" veranderd. Reeds in 1691 waren de pamanoekansche landen van djatihout ontbloot. Van herbossching is natuurlijk nooit sprake geweest. Er werd bloot geroofd, gerampast, in domheid en baldadigheid vernield.

Ver van hun woonplaatsen moesten de desalieden den toch al niet gewilden boscharbeid met zijn onvermijdelijke vochtziekten verrichten. Vermoeienis en ontbering, onregelmatigheid en willekeur maakten den houtaankap „buitengewoon drukkend". De rijstbouw werd natuurlijk verwaarloosd, klachten vonden eenvoudig geen gehoor.

Vóór 1700 was Krawang reeds leeggeroofd. Zelfs geen stuk brandhout mocht er meer door particulieren worden weggehaald. In 1740 was ook die voorraad zelfs uitgeput. Nog in Daendels' dagen, 70 jaren later, waren „de djatiboschen van Krawang nagenoeg waardeloos."

Na 1800 begon de roof echter opnieuw. Er was in den tijd der verfoeilijke verwaarloozing nieuw hout opgegroeid. En toen de Tjiasem- en Pamanoekanlanden verkocht waren, gingen de laatste balken, bij wijze van spreken, naar Bengalen, voortgesleept door javaansche handen, maar geen Javaan rijk makende.

In 1708 reeds moest de Prianganman „door vrees aan den arbeid worden gehouden." Verschillende streken werden door volksverloop geteisterd. Omstreeks dezen tijd overtrof alleen de houtroof alle andere bronnen van inkomsten in west Java. Maar ook de prianganschc boschen werden zoo degelijk geplunderd, dat Bandoeng in 1712 geheel, Soemedang reeds half uitgeput was.

Geen buffels maar uitsluitend menschen moesten allerwege de zware balken over zwaar-geplooid terrein en ongelooflelijke afstanden sleepen tegen zoo goed als geen betaling, waarop dan nog de ambtelijke vampirs „de hebzuchtige klauw trachtten te leggen."

Zóó is het met onze wouden en onze voorouders gegaan. [2])

Zelfs de veeteelt was verwaarloosd door de Compagnie. Hoe gemakkelijk zou het geweest zijn deze te ontwikkelen, waar de Indiër een geboren veeboer is. Maar de Compagnie had in haar omgeving allen grond noodig en den javaanschen landman, die op alle wijze zijn arbeid tot een onbegrijpelijke inspanning moest offeren aan het „moederlandsche" belang, had den tijd niet meer zich te wijden aan de zorg voor zijn vee. De veeteelt verliep. Zij verloopt nog immer. [3])

---

1) Vgl. *Raffles*, Java, I. 203—204.
2) Vgl. v.h. voorgaande ook, *De Haan*, t.a.p. I. 87" sg; 107", 251", sg.
3) Vgl. *Wiese* t.a.p. 82.

Maar ook ten aanzien van andere producten en industrieën heeft zich het huishouden der Compagnie gekenmerkt door organisatorisch onvermogen en de meest schaamtelooze oneerlijkheid. Dat zijn de hoofdtrekken van het aanzicht van 's Compagnie's blunder-politiek. Zij heeft van alles aangepakt: rijst en kalapa, kurkuma en opium; zij heeft door een brutale mijnwerk-comedie in het krawangsche de bewindhebbers bedrogen, de andere schelmen, die in Indië, rijk gemaakt en de bevolking aan hongersnooden geholpen. Maar alles mislukte, alles ging te niet aan onvermogen en misdaad. [1])

De nationale industrie was op enkele onbeduidende uitzonderingen na, welke toevallig aan de zuignappen van de vreemdnationale overheersching waren ontkomen, doodgedrukt. En het is in 1914 geweest, dat een gouverneur generaal van godgeloovigen huize de kroon op het werk moest plaatsen door den hoon van een officieel: "Gij *zult* mij liefhebben!", met den kerker bedreigende een ieder, die van gebrek aan liefde jegens den overheerscher zou getuigen in het openbaar. Want voor den Indiër heeft nauwelijks andere beteekenis het koninklijk besluit van 7 januari 1914, afgekondigd bij gouvernementsbesluit van 22 februari 1914, dat elke uiting van toch waarachtig begrijpelijke vijandige gezindheid jegens den overheerscher met gevangenisstraf onderdrukt.

Het zal niet baten. Gelukkig! Want droevig zou het staan met ons karakter, konden wij niet den hoogzedelijken haat meer voelen jegens het lage en immoreele. Wanneer deze doorlevende haat jegens de werktuigen van het onrecht in het verleden zich niet uiten mag, zal hij des te sterker in spanning worden daarbinnen in elk gemoed, waarin, ondanks alle onderdrukking, alle vergeweldiging, nog genoeg kracht leeft om eindelijk, eindelijk den maanroep tot regeneratie van het indische volk weerklank te doen vinden.

Bij den achteruitgang van de materieele beschaving, bij het moeilijker worden om in het dagelijksche levensonderhoud te voorzien, bij het beslagleggen op alle volkskracht, bij het stelselmatige uitplunderen en het grenzenloos verarmen van de gansche inheemsche samenleving moest ook de zedelijke kultuur snel ontaarden.

Energie en daadkracht gingen allengs te gronde. Het karakter moest zich wijzigen onder den dagelijkschen druk. Het karakterbederf greep steeds wijder om zich heen. Karaktereigenschappen welke vereenigbaar waren met een seigneuriale en materieel niet al te moeilijke levensvoering, moesten plaats maken voor andere, overeenkomende met een leven van dagelijksche ellende en van spitsing van het vernuft op de verzekering van het bloote, meest kommervolle bestaan voor zich en gezin. Trots, zelfvertrouwen en onbezorgdheid — dat was de ergste val — gingen plaats maken voor haat, zelfverachting en slaafschheid. De literatuur en de schoone kunsten gingen een tijdperk van steeds sneller en steeds dieper val tegemoet. De grootsche scheppingskunst, zich uitend in bouwwerken, welke een eeuwig getuigenis zijn van een machtig verleden, ging heen van een zoo onherbergzaam oord, waar voor het geestelijk-groote geen plaats meer kon zijn. Met den handel en de industrie gingen practische wetenschappen verloren. De zeevaartkunde vond geen beoefenaars meer en de astronomische wetenschappen, welke noodig geweest waren voor de zeevaart, raakten in verval. Het staatswezen werd uiteengerukt door de overheerschers. Een revolutie in het landwezen bracht een chaos in de dorpshuishouding. Volksinstellingen werden uit elkander gehamerd, en wat door de eeuwen in moeizamen arbeid en ten koste van veel strijd veroverd was op het gezag der despotisch-goddelijke overheid, ging in enkele tientallen van jaren verloren.

De ondergang van Java's kultuur was algemeen!

Het is onmogelijk zich uit te denken welke noodlottige gevolgen het koloniale systeem van "het nederlandsche belang" over ons volk heeft gebracht. Geen teekening is in staat

1) Vgl. *De Haan*, t.a.p. I. 91*, 107*, 229* — 247*.

het verval van Java's kultuur afdoende te schilderen. De Compagnie vermorzelde gansche volkeren en met hen hun kultuur, hun beschaving. Zij gingen gebukt onder de denkbaar hatelijkste tiranie. Geen volk heeft huisgehouden als de Hollanders in Indië. Geen spaansche of britsche tiranie is in staat geweest, enkel door het fanatisme van de winst, zooveel kultuurwaarden te vernietigen in zoo geringen tijd. Wat raakte het hun, dat de naam van Hollander in Indië onteerd en geschandvlekt werd voor immer? Ziedaar het oordeel van een burgerlijk schrijver, die den Hollanders zeer goed gezind is, Leroy-Beaulieu.[1]) In haar politiek stond de Compagnie steeds aan de zijde der trouweloosheid, der misdadigheid. Altijd voerde zij als bondgenoot van het slechte, het gemeene, strijd tegen de nobele en groote figuren in ons volk. Altijd heeft zij zich gewroken op de kracht en de grootheid aan de zijde van ons volk. Altijd heeft haar haat en haar wraakdorst gegolden diegenen onder ons volk, die voor ons voorleven in een glorie van prachtige karaktersterkte en karakterschoonheid. Haar zedelijke laagheid heeft zich altijd en altijd weder getoond en voorbeelden van zedelijke hoogte zijn niet te vinden. Voor geen misdaad, voor geen laagheid, voor geen bedrog, voor geen schanddaad in het kort, heeft zij teruggedeinsd, wanneer het doel: winst, bereikt moest worden. Niet innig genoeg kan onze afkeer zijn voor de zedelijke vermolming en verrotting, waarvan zij blijk gegeven heeft, nagenoeg in haar gansche bestaan. Maar zulk voorbeeld harerzijds moest noodlottige gevolgen hebben op het karakter der onzen. De Strebers onder ons volk, de winstzoekers en baatzuchtigen, zij, die steeds het eigen heil en het eigen voordeel stelden boven het heil van hun land en volk, kwamen vooruit, stegen in macht en aanzien en konden deze misbruiken om zich te wreken op en te ontdoen van nobele tegenstanders. Dit moest een verwoestenden invloed hebben op de geheele indische samenleving op de nationale psyche

De Javaan is ontaard! roept Hageman uit, [2]) hij is slecht geworden door de aanraking met de Hollanders. Wanneer dit waar is — en men is geneigd in elk geval een enorme schuld te laden op die „aanrakingen", — welk een schrikkelijk vonnis is dan daarmede uitgesproken over de Hollanders! Vonnis, dat gelijkluidende herhaling vindt in de karakterteekening van onze landgenooten in de Molookoe door Riedel, hiervoor gememoreerd. Een maatschappelijke besmetting is dan aanraking met de Hollanders waar zij verschijnen als winstjagende avonturiers, en in de koloniën zijn zij tot op dezen dag weinig meer en beters geweest dan zulke. De hoofden werden gemaakt tot knevelende handlangers dezer avonturiers. De aloude, vrije, inheemsche organisatiën werden letterlijk vertrapt. Desabesturen kende noch erkende men meer. Oorspronkelijk waren de hoofden niet onredelijk. Zelf Indiërs, hadden zij natuurlijk meer gevoel voor hun landgenooten dan voor de vreemde meesters, die zij haatten of die hen met afkeer en walging vervulden. Maar de Compagnie zoog ook hen uit. Zij werden gedwongen zich in schulden te steken, zij moesten groote offers brengen in geld om hun ambten te koopen of te behouden, en zij konden zich allengs niet meer onttrekken aan dien doodenden invloed, die hen tot vijanden van hun volk en tot knevelende handlangers van het uitzuigende stelsel der Compagnie maakte.

En de verwaarloozing van Indië schreed verder, steeds verder.

Wat kreeg Indië dan toch terug in de plaats van het verval, dat het gebracht werd en waartegen het zich niet verzetten kon? Geheel door haar uitbuitingstelsel meegesleept, dacht de Compagnie er niet aan den ingezetenen recht te bezorgen. Haar rechtswezen was een ware parodie. Het opperste rechterlijke kollegie, de raad van justitie te Batavia, was ook toen slechts een bloot werktuig in handen der regeering en nooit boven de verdenking van omkoopbaarheid verheven. De raad handelde en vonniste naar zijn goedvinden. De leden waren overigens slecht bezoldigd, zonder hoop op bevordering. De ambtenaren van het openbaar ministerie,

1) *De la Colonisation*, op. cit. 87, 88.
2) *Handleiding* enz op. cit. I. 46, II. 66 — 67.

de fiskaals, moesten hun loon zoeken in de boeten. Ongehinderd dreven zij handel en tegen betaling beschermden zij den sluikhandel. Het kollegie van schepenen te Batavia was nog smadelijker samengesteld. De president, een lid der regeering, was er de wet en de profeten voor de leden, daar de helft uit afhankelijke compagnies-dienaren, de andere helft uit zoogenaamde burgers, dien naam onwaardig, bestond. De volslagen *déni de justice*, de onverschilligheid der Compagnie voor de belangen, de welvaart en de veiligheid der ingezetenen, het allooi der europeesche ambtenaren, die gezag voerden, zonder de hoedanigheden, in gezaghebbers vereischt, te bezitten, de onbeschaamdheid, waarmede zij op de contingenten en verplichte leveringen overdreven, het beder van het inheemsche bestuur en van het nijver chineesch element, — dit alles leidde tot een maatschappelijken toestand, zóó rampzalig, tot een zóó diep verval, als slechts weinig voorbeelden in de geschiedenis der menschheid zijn opgeteekend. [1])

De totale verwaarloozing van Indië zullen wij nog telkens en telkens hebben op te teekenen. Dit beeld mag voorloopig volstaan. Een droevige schildering van den kultuurstrijd en den kultuurondergang van Indië onder de Compagnie kan men hier en daar ook vinden tusschen en in de regels van het rapport van mr. W. H. Muntinghe aan commissarissen-generaal, dato 14 Juli 1817. [2])

Bijna alles is weggestorven: indische kunst en indische kunstvaardigheid, indische bouwkunst en indische wetenschap, indische militaire geest en indische onafhankelijkheidzin. Het werktuigkundig genie der Indiërs, hun letterkundige gaven, hun beschaving, hun kultuur — ze zijn gestorven. En zoo geheel is veel weggewischt, dat menigeen zich niet meer voorstellen kan, dat dit alles bestaan heeft, al spreekt een Bara Boeddha nog zoo duidelijke taal, al worden de dichters der oudheid nog steeds gelezen in kringen, die meer begeesterd worden door de schoonheid dier ouden dan Hollanders begeesterd kunnen worden door het lezen van hun Vondel. Het was de langzame, langzame maar onherroepelijke dood van een hoogere, maar zwakke en verzwakte kultuur in tegenwoordigheid van een lagere. Het was het sterven onzer antieke.

---

1) Verg. *Van Soest* Geschiedenis van het Kultuurstelsel, I. 71—75.
2) Zie *S. Van Deventer*, Bijdragen enz. op cit, I 281 v v

CONCLUSIËN

van het Verhandelde in de Eerste Afdeeling van het Eerste Boek.

1. De vroeg-kapitalistische ontwikkeling van Europa in de 14e en 15e eeuw en later had nieuwe wereldddeelen noodig met nieuwe grondstoffen en nieuwe producten, welke noodwendig binnen de waren-circulatiesfeer moesten worden gebracht, om de voorwaarden te leveren voor de doorwerking van het kapitalisme.
2. De economische ontwikkeling van Holland voor en tijdens de periode van Holland's vermeende kolonisatie was agricultureel en industrieel van geringe beteekenis en dreef de hollandsche civilisatie in commercieele richting, welke door de natuurlijke en staatkundige voorwaarden en door een toenemend verburgerlijkend nationaal karakter nog eenzijdiger beinvloed werd.
3. Het behoud van den handel (op Indië) was voor Holland een levensnoodzaak geworden, wijl de eenzijdige economische uitgroeiing de wegen versperd had, waarlangs andere bestaansmiddelen gevonden hadden kunnen worden.
4. Het kenmerkende karakter van de handelstaatkunde in de vroeg-kapitalistische periode van Holland's ontwikkeling, welke ten aanzien van Indië tot diep in de 19e eeuw duurt, is het streven naar een dusdanige revolutioneering der productieverhoudingen, dat de meerwaarde gekweekt wordt uit verminderde productiviteit van den arbeid, welk streven zich gedurende langen tijd weet te handhaven, gesteund door een al sneller om zich heen grijpend geestelijk en psychologisch verval.

5. De hollandsche nederzetting in Indië werd veroorzaakt noch door overbevolking of daarmede samenhangende volksarmoede, noch door economische bedrukking onder binnen- of buitenlandsche invloeden, noch door godsdienstige onduldzaamheid, noch door nationalen expansiedrang; zij was een ongewild, maar onvermijdelijk gevolg van de zucht om de overzeesche grondstoffenmarkt dienstbaar te maken aan de kapitalistische waren-circulatie.
6. Ideologisch werkten aanvankelijk tot deze sociologische verderontwikkeling mede het voorbeeld der andere naties, de ontwikkeling der zeevaartkundige wetenschappen, de wedergeboorte van het zelfvertrouwen door politiek-gunstige gebeurtenissen; psychologisch de karakterontwikkeling in de richting van een onverzadigbaren bezitshartstocht der bourgeoisie en het compromis van het religieus levensinzicht met de eischen der practische economie.
7. Het met Holland's algemeen kultuuraanzicht in overeenstemming zijnde wezen van den overzeehandel was dat van de kapitalistische trust, welke aan haar eigen publiekrechtelijk karakter de volkerechtelijke staatsverantwoordelijkheid van Holland wist te verbinden, een en ander met het doel de indische producten-markt monopolistisch te beheerschen.
8. Het doel der hollandsche vèr-vaart was positief en bij uitsluiting de handel, de doorbreking van de monopolisatie van een productiegebied en de vervanging van het heerschende door een eigen monopolie.
9. Door een nog onvoldoende ontwikkeling, zoowel van Holland's industrie als van de economische inzichten in Holland, en door de afwezigheid van de behoefte aan europeesche industrieproducten kon Indië als afzetgebied niet in aanmerking komen.
10. De handelsvaart richt zich naar gebieden, waar een in kultuur reeds ver voortgeschreden dichte bevolking in het bezit van te plunderen rijkdommen, maar in betrekkelijke weerloosheid leeft.
11. De materieele en ideologische, religieuse en politische kultuur onzer voorouders bij de komst der Hollanders in Indië was, in algemeen opzicht, verder voortgeschreden dan de westersche beschaving van dien tijd in haar nederlandschen vorm.
12. Historisch en juridisch is de nederlandsche gebiedsbeheersching in Indië het karakter eener kolonisatie niet toe te kennen; Indië is in wezen een, door het europeesche kapitalisme overheerscht wingewest. Er bestaat geen nederlandsche volkplanting in ons vaderland.
13. Het streven der O. I. Compagnie was er aanvankelijk met bewustheid op gericht, zich buiten staatkundige bemoeiingen te houden, zonder dat zij evenwel ooit bij machte is geweest, zich los te rukken van het monopoliebeginsel in haar handel.
14. Daardoor zag zij zich genoopt zich ook staatkundige macht te verzekeren, om zich te kunnen handhaven tegen de dreigende handelsmededinging, onvereenigbaar met het beginsel van het monopolie, en in den uit economisch inzicht voortspruitenden strijd der indische volkeren tegen de vreemd-nationale overheersching, ten einde aldus het geheele proces van warenproductie en warencirculatie te beheerschen.
15. Deze strijd krijgt te onzen aanzien de beteekenis van een kultuurstrijd die voorloopig eindigt met de overwinning van het europeesche kapitaal, d.w.z.: met den ondergang onzer kultuur, met het sterven onzer antieke.

